

Oppida a urbanizační procesy ve střední Evropě

Oppida and urbanisation processes in Central Europe

Vladimír Salač

Článek předkládá nástin dějin bádání o oppidech a urbanizačních procesech v době laténské ve střední Evropě. Autor poukazuje na skutečnost, že interpretace oppid jakožto měst vznikla již na počátku 20. stol., kdy kromě několika málo oppid nebyla jiná laténská sídliště vůbec známa. Dnes tato interpretace neodpovídá stavu poznání laténské sídlištní struktury. Významnou roli v urbanizačním procesu zaujímají nedávno objevená neopevňovaná výrobní a distribuční centra a centra typu Němčice-Roseldorf, v nichž lze spatřovat počátky urbanizace střední Evropy v době laténské. Oppidům je naproti tomu přisouzena především obranná a prestižní úloha.

doba laténská – střední Evropa – Čechy – dějiny bádání – sídlištní struktura – urbanizace – oppida – centrální místa

The article offers an outline of the history of research into oppida and urbanisation processes of the La Tène period in Central Europe. The author addresses the fact that the interpretation of oppida as towns came about at the beginning of the 20th century when, besides a few oppida, no other La Tène settlements were known at all. Today this interpretation does not correspond with what we know regarding the La Tène settlement structure. Recently discovered unfortified production and distribution centres and centres of Němčice-Roseldorf type play a significant role in the urbanisation process, in which we are able to see the beginnings of urbanisation of Central Europe during the La Tène period. As opposed to these, the oppida are attributed tasks primarily of a defensive and prestigious nature.

La Tène period – Bohemia – history of research – settlement structure – urbanisation – oppida – central places

V současné archeologii, zvláště mezi nespécialisty na dobu laténskou, stále přezívá představa, že oppida jsou nejstaršími městy severně od Alp. Zároveň se nezdá soudit, že idea jejich výstavby sem byla přenesena z jihu, nejčastěji se uvažuje o severní Itálii, z čehož se následně vyvozuje závěr, že oppida představují importovaný prvek v urbanizaci zaalpské Evropy. Tyto názory mají své kořeny mnohdy již v 19. stol., a jsou tak poplatné době svého vzniku. V současné době však již přestávají být v souladu s novými poznatky o době laténské.

1. Dějiny bádání

1.1. Oppida jako nejstarší města – omyl, náhoda a nedostatek pramenů (do r. 1914)

Za počátek archeologického zkoumání oppid lze symbolicky označit rok 1867, kdy byl v Murcens (Francie) objeven *murus gallicus* (Castagné 1868) a byly zahájeny vykopávky na Mt. Beuvray. Výzkumy se prováděly na politickou objednávku Napoleona III. a měly za úkol zvýraznit postavení Galů v historii Francie archeologickým ověřováním míst jejich vojenských střetů s Caesarem. Největší výzkumy podnikli J.-G. Bulliot (1867–1895)

a J. Déchelette (1897–1901) na hoře Mont Beuvray, kam bylo lokalizováno hlavní „město“ galského kmene Hedůů *Bibracte*, zmiňované Caesarem i Strabonem. Na základě jejich odkryvů a publikací začala vznikat představa, že oppida bývala nejen pevnostmi, ale i velkými a bohatými městy.

Ve stejnou dobu začaly být hledány keltské památky i v Čechách. V r. 1865 zveřejnil J. E. Wocel první práci o keltských opevněních. Část jím uváděných hradišť sice spadala do jiných období, avšak zachytil a relativně podrobně popsal např. Stradonice či Vladař. Pro Stradonice a některá další hradiště J. E. Wocel užil označení oppidum a srovnal je s oppidy z Caesarových Zápisků o válce galské. Tomuto tématu J. E. Wocel věnoval značnou pozornost také v první syntéze pravěku Čech (*Wocel 1868*, 99–133). Další významné datum v poznávání oppid v Čechách a ve střední Evropě představuje r. 1877, kdy byl na Stradonicích objeven depot několika set zlatých mincí. Nález vyprovokoval divoké vykopávky, které přinesly značné množství nálezů dnes uložených v různých evropských muzeích (*Osborne 1878; Hlinka – Radoměřský 1996*, 15–28).

První plánovitě odkryvy na oppidu v Čechách provedl v letech 1895 a 1902 J. L. Píče na Stradonicích¹ a jejich výsledky, především samotné nálezy, zveřejnil o rok později v obrazově bohatě vybavené monografii (*Píče 1903*). Kniha zaujala významného francouzského archeologa J. Décheletta natolik, že ji přeložil do francouzštiny (*Píče 1906*), což učinilo ze Stradonic evropsky známé naleziště.² Prakticky ve stejné době byly stručně zveřejněny i první výkopy na dalších středoevropských oppidech, např. na Manchingu v Bavorsku (*Weber 1903; Sievers 2003*, 9–13), Velem St. Vid v Maďarsku (*von Miske 1908*), Steinsburgu v Durynsku (*Götze 1902; 1907*) či Heidengraben u Grabenstetten v Bádensku-Württembersku (*Hertlein 1909*). Nicméně monografie J. L. Píče přinesly nejrozsáhlejší přehled nálezů.

Stradonice se tak staly předobrazem středoevropského keltského oppida a jejich bohatá nálezořá kolekce se stala měřítkem, s nímž byla ostatní oppida srovnávána. Po určitou dobu se dokonce psalo o „stradonické kultuře“ (ještě *Nierhaus 1957*) a např. ve stejné době objevené oppidum Staré Hradisko na Moravě, vykazující rovněž širokou škálu nálezů, bylo označeno za „moravské Stradonice“ (*Lipka 1909*). Naopak skromnějšími nálezy z drobných výkopů a narušení terénu na oppidu České Lhotice (*Šnajdr 1897; 1911*) nebylo věnováno příliš pozornosti.

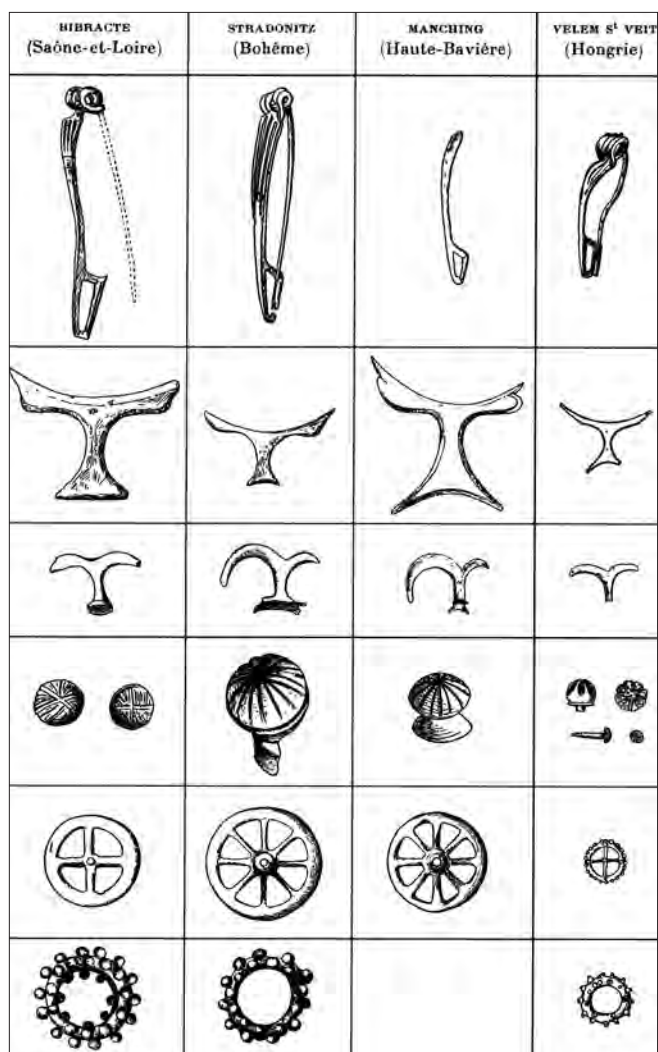
Na počátku bádání tedy shodou okolností stála na nálezy bohatá oppida, což ovlivnilo jejich hodnocení. Oppida byla od počátku považována za významná hospodářská centra. J. E. Wocel (*1868*, 130–131) uvažoval o využívání poloh na cestách k organizování obchodu. J. L. Píče (*1903*, 110–111) konstatoval, že se Stradonice nacházejí v neúrodné krajině a nepochyboval, že zde žili obchodníci a řemeslníci a že zde pracovaly řemeslnické dílny. O Stradonicích však psal jako o hradišti a termín *oppidum* neužíval, ač mu francouzská oppida byla známa a některá z nich v doprovodu J. Décheletta navštívil (*Píče 2004*, 28). Podobně K. Buchtela a L. Niederle (*1910*, 53) v základní příručce k českému pravěku na počátku 20. stol. uváděli Stradonice jako hradiště či sídliště a charakterizovali je jako „znamenité středisko obchodní a snad i vojenské“.

¹ K motivům archeologických výzkumů na českých a moravských oppidech viz *Salač 2009*.

² Nejedná se však o doslovný překlad, neboť J. Déchelette ne vždy souhlasil se svéráznými názory J. L. Píče. Některé pasáže tedy přeformuloval, jiné vypustil. Někdy bývá J. Déchelette proto uváděn jako spoluautor (např. *Drda – Rybořová 1995*, 173).

Obr. 1. Tabulka srovnávající typické nálezy z laténských oppid J. Déchelette (1914) učinila ze Stradonic evropsky známé naleziště.

Fig. 1. The table comparing typical finds from La Tène oppida by J. Déchelette (1914) made Stradonice a European-wide known site.

Díky osobním kontaktům s J. L. Píčem měl J. Déchelette velmi dobré informace o Stradonicích a věnoval jim značnou pozornost (např. *Déchelette 1901; 1904*). Ve svém základním díle *Manuel d'archéologie* (Chapitre II) shrnul současný stav poznání oppid v evropském měřítku, srovnal Bibracte právě se Stradonicemi a označil je za sídliště městského typu.³ Známa je jeho srovnávací tabulka, do níž zařadil vedle Bibracte a Stradonic i Manching a Velem St. Vid (*obr. 1; Déchelette 1914, fig. 404*). Jeho názorem byla interpretace oppid v celé Evropě předurčena na dlouhá desetiletí: „Les forteresses gauloises n'étaient pas de simples refuges destinés uniquement à recueillir en cas d'alerte les gens et les bestiaux,

³ Podobně např. *F. Härtlein (1909)*.

mais **de véritables villes** occupées par une population fixe comprenant divers corps de métier ... L'oppidum était aussi **l'emporium, le marché de la cité**: les villes importantes de la Gaule renfermaient **des comptoirs de commerce, des magasins et des ateliers** ... les trafiquants romains, au péril de leur vie, s'étaient installés dans les principales villes gauloises ...“ (*Déchelette 1914, 948*).

Nelze ovšem zapomínat, že na počátku této interpretace stály omyl a náhoda. Tedy chybné datování nálezových situací na Bibracte⁴ a shoda okolností, že hned na počátku byla zkoumána mimořádně bohatá oppida (Stradonice). Významnou roli sehrála také zásadní mezera v pramenech. K interpretaci oppid jakožto měst a jediných výrobních středisek vedla totiž také naprostá neznalost jiných typů sídlišť (*obr. 11*). Vedle několika málo depotů (např. Duchcov) měli archeologové k dispozici jen plochá kostrová pohřebiště, přičemž jejich chronologický vztah k oppidům ještě nebyl znám (blíže *Salač 2005*).

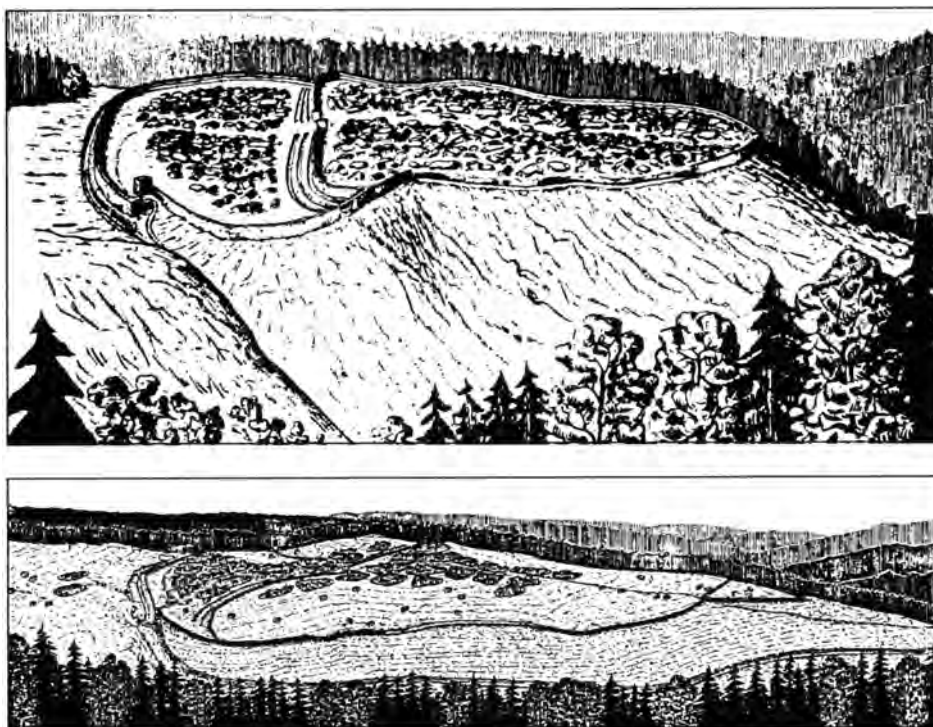
1.2. Rozvíjení prvotních představ (1914–1970)

Po první světové válce, ač zprvu na laténských nalezištích neproběhly žádné významnější objevy, pokročila interpretace oppid výrazně směrem k vytvoření obrazu měst a hospodářských center. V nerozsáhlé práci *Einführung in die Urgeschichte Böhmens und Mährens* označil *O. Menghin* (1926, 88) Stradonice jako *Stadtburg*. Krátce na to *J. Schráníl* (1928, 249) ve svém vynikajícím díle *Vorgeschichte Böhmens und Mährens* charakterizoval oppida takto: „Es war kein Volk von Ackerbauern und Viehzüchtern, das diese festen gallischen Oppida bewohnte. Die Funde auf den Burgwällen von Stradonice und Staré Hradisko überzeugen uns, dass es Fabrik- und Handelsstationen waren, wo Bronze-, Eisen- und Glasgegenstände in Werkstätten hergestellt wurden, und wo sich der Handel mit entfernten Ländern konzentrierte, wofür die zahlreichen Münzen auswärtigen Ursprungs stumme Zeugen sind.“ Ve spíše populárně naučné knize *A. Stockého* (1933, 16) se o Stradonicích píše již jako o výrobním a obchodním městě. Přitom jedinými terénními aktivitami na oppidu po první světové válce do té doby byly nerozsáhlé sondáže právě *A. Stockého* provedené v r. 1929 na Stradonicích, které však zůstaly nezveřejněny.

V letech 1934–1937 odkryl *J. Böhm* na oppidu Staré Hradisko celý hektar plochy, což představovalo nejrozsáhlejší výzkum oppida v 1. pol. 20. stol. v Evropě. I když výsledky terénních prací nebyly nikdy blíže zveřejněny, přesto, či spíše právě proto, podstatně ovlivnily interpretaci oppid nejen v české archeologii. Byly totiž zprostředkovány *J. Böhm* odborné ale i laické veřejnosti v interpretační rovině takto: „S hlediska archeologického je velmi důležité, že města ve svých zdech soustředila veškerý obchod se surovinami a veškerou výrobu se všemi technikami výrobními ... města dovedla chrliti výrobky všeho druhu v takovém množství, že znesnadnila jakoukoliv konkurenci, a to zejména výrobu místní ...“ (*Böhm 1941, 443*). Tyto myšlenky představil *J. Böhm* v práci *Naše nejstarší města*, která se zabývá takřka výhradně oppidy. Zde lze nalézt i odhad, že na Starém Hradisku žilo zhruba 5000 obyvatel (*obr. 2; Böhm 1946, 58*).⁵ Podobně jako *J. Filip* (1946) předpokládal, že tato oppida-města byla vyživována agrárními sídlišti, která však zůstávala zcela nepoznána.

⁴ Většina dokladů řemeslné a obchodní činnosti či urbánní vzhled osídlení (např. tzv. řemeslnické čtvrti) zjištěné na Bibracte *J.-G. Bulliotem* a *J. Déchelettem* pocházejí až z doby po dobytí Galie Římany (např. *Meylan 2003*).

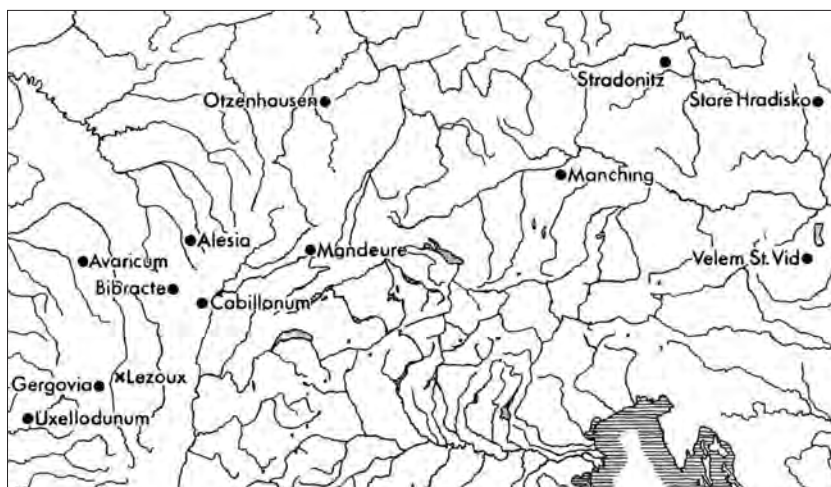
⁵ Nově předpokládá na Starém Hradisku *M. Čížmář* (2002, 55) více volných nezastavěných ploch a počet obyvatel odhaduje na 2500.

Obr. 2. Rekonstrukce zástavby Starého Hradiska dle J. Böhma (1946; nahoře) a dle M. Čížmáře (2002; dole).
 Fig. 2. Reconstruction of Staré Hradisko according to J. Böhm (1946; above) and M. Čížmář (2002; below).

Ve 30. letech prováděl výzkumy na Třísově v jižních Čechách L. Franz. Zjistil zde opevnění a osídlení z doby laténské. Oppidum však neposkytlo tak atraktivní nálezy jako Stradonice či Staré Hradisko, a rovněž bylo výrazně menší, což vedlo k interpretaci Třísova jako jakéhosi provinčního města: „Wir haben uns den Ort als provinzielle Verkleinerung der großen Oppida zu denken, als Landstädtchen mit nicht sehr großer Einwohnerzahl, die Gewerbe und Handel trieben, nicht in wenigen Großunternehmungen, sondern in mehreren kleinen Werkstätten, während in der Umgebung sicher bäuerliche Niederlassungen gewesen sind“ (Franz 1942, 49).

Stejná interpretační situace panovala v celé střední Evropě. P. Reinecke (1930) při pojednání o oppidech v Bavorsku sice upozornil, že lze mezi oppidy najít jak města, tak refugia, a že i v jiných obdobích pravěku byla budována rozsáhlá opevnění, avšak většina textu je věnována analogiím s městy antickými a srovnáními bavorských oppid s údaji u Caesara. Hlavní pozornost věnoval jejich rozloze a způsobu opevnění. P. Reinecke nepochyboval, že znalost měst/oppid byla do Bavorska přinesena ze Středomoří. Velmi dobře charakterizuje předválečnou interpretaci oppid především práce J. Wenera (1939), která na jedné straně čerpala z výzkumů českých a moravských oppid (včetně předběžných zpráv o výzkumech na Starém Hradisku – Böhm 1935; 1936; 1937; srov. Werner 1939, 388–389) a na straně druhé se zpětně stala oporou pro jejich interpretaci. J. Werner se domníval, že oppida

Obr. 3. Oppida zmiňovaná v práci J. Wenera (1939).

Fig. 3. Oppida mentioned in the work of J. Werner (1939).

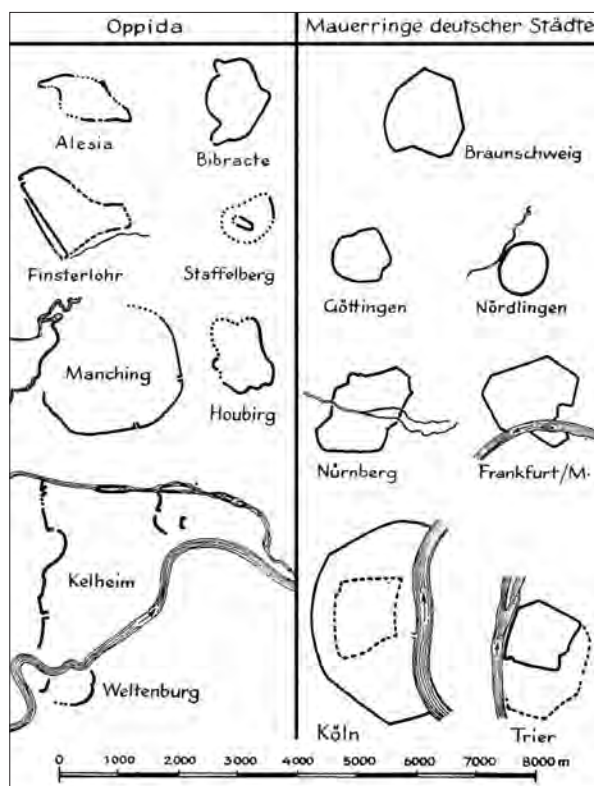
představovala města, přičemž velké a mocné kmeny měly disponovat městy velkými (např. Heduoové a Bibracte), kdežto města menších kmenů měla mít provinční charakter. Signifikanční je pohled na pramennou základnu, ze které J. Werner vycházel. Pracoval totiž téměř výhradně s mimořádně bohatými oppidy a s oppidy, která zmiňoval Caesar. Čtvrtstoletí po J. Déchelettovi měl k dispozici navíc pouze údaje o Otzenhausenu a Starém Hradisku (obr. 3; srov. Werner 1939, Abb. 9).

Mezi světovými válkami nepřibýly ve střední Evropě žádné nové poznatky o otevřených sídlištích, což jen zesílilo interpretaci oppid jakožto měst, ve kterých se odehrávala veškerá výrobní a obchodní činnost a sídlišť jako ryze agrárních osad.

V 50. letech 20. stol. v Čechách započaly plánovité výzkumy oppida Hrazany ve středních Čechách a byly obnoveny vykopávky na Třisově. Jak jsme uvedli, Třisov nepatří k největším a nejbohatším oppidům. Překvapivě ještě skromnější výsledky přinesly dlouholeté odkryvy na Hrazanech, které poskytly jen malé množství nekeramických nálezů. Tehdy se jednalo o jediné rozsáhlé výzkumy keltských oppid v Evropě. V následující dekádě byly zahájeny plánovité výzkumy na Závisti a opět na Starém Hradisku a v 70. letech na Českých Lhoticích (srov. Salač 2009).

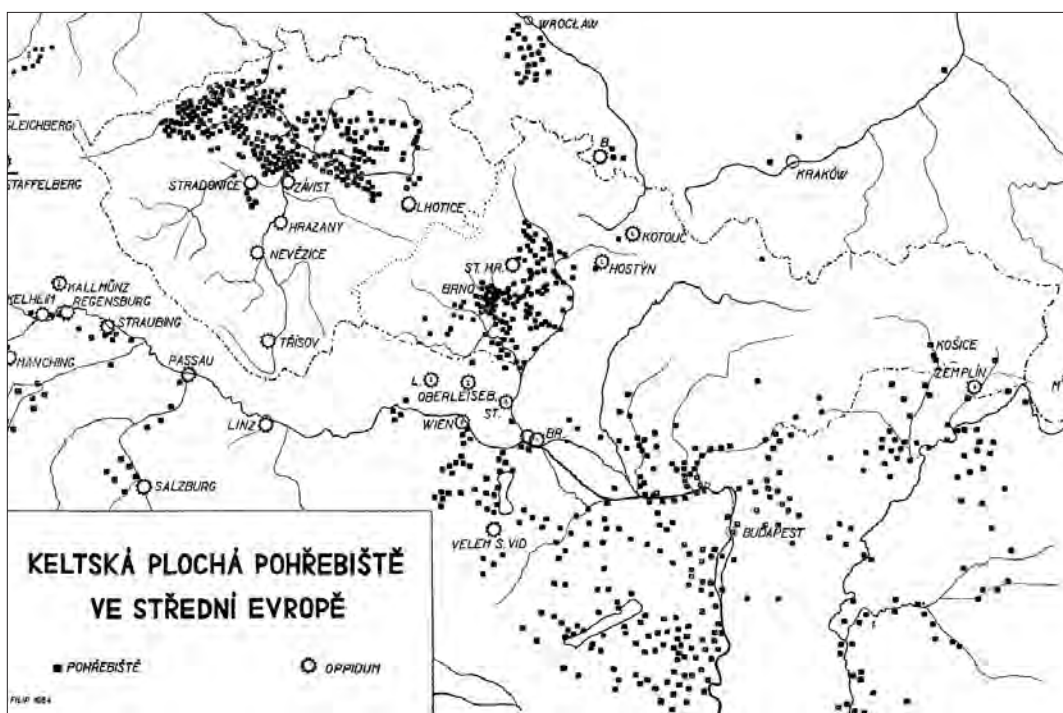
Zásadní význam pro bádání o oppidech i celé době laténské mělo zahájení rozsáhlých odkryvů na oppidu Manching v Bavorsku v r. 1955 (Krämer – Schubert 1970; Sievers 2003). Nutno zdůraznit, že na rozdíl od naprosté většiny ostatních výzkumů evropských oppid se zde až na malé výjimky vždy jednalo a jedná o výzkumy záchranné, vyvolané rozvojem obce Manching, nikoliv záměry archeologů. Brzké předběžné zprávy o výzkumech i jejich zasazení do širšího rámce podstatně ovlivnily nazírání na oppida (např. Krämer 1957; 1962). Zvláště mapa srovnávající plochy laténských oppid se středověkými městy (obr. 4; Krämer 1958, Abb. 1) posílila pohled na oppida jakožto nejstarší města a byla převzata do mnoha publikací (např. Filip 1963, obr. 33; Fischer 1971, Abb. 9; Collis 1993, fig. 77) a dosud zůstává inspirací pro podobná srovnávání (např. Wendling 2005, Abb. 1).

Obr. 4. Mapa W. Krämera (1958) srovnávající plochy laténských oppid s areály středověkých měst. Fig. 4. Map by W. Krämer (1958) comparing La Tène oppida spaces with grounds of medieval towns.

Přestože se pozvolna začaly objevovat první zprávy o otevřených sídlištích, bádání o době laténské se nadále opíralo takřka výhradně o oppida a kostrová pohřebiště (obr. 5; Filip 1956, obr. 17). Podobně tomu bylo ještě v 60. letech 20. stol. v celé Evropě, jak nejlépe dokládají přednášky odeznělé na mezinárodním sympoziu *Keltische Oppida in Mitteleuropa und im Karpatenbecken* uspořádaném v r. 1970 v Praze (Filip 1971; Filip ed. 1971). I zde byla prezentována výhradně oppida a pohřebiště. Tato konference ale již pomalu uzavírá etapu bádání o době laténské bez znalosti otevřených sídlišť. Nutnost změny strategie výzkumu začínala být zřejmá, jak zaznělo např. v příspěvku W. Dehna (1971, 399): „Man darf wohl überhaupt sagen, daß dem Umland der großen Oppida mehr Aufmerksamkeit zu widmen ist... Man würde die Rolle der großen Oppida kaum richtig verstehen, wenn man nicht davon ausginge, daß sie inmitten oder am Rande besiedelter Landschaften mit zahlreicher Bevölkerung angelegt worden sind.“

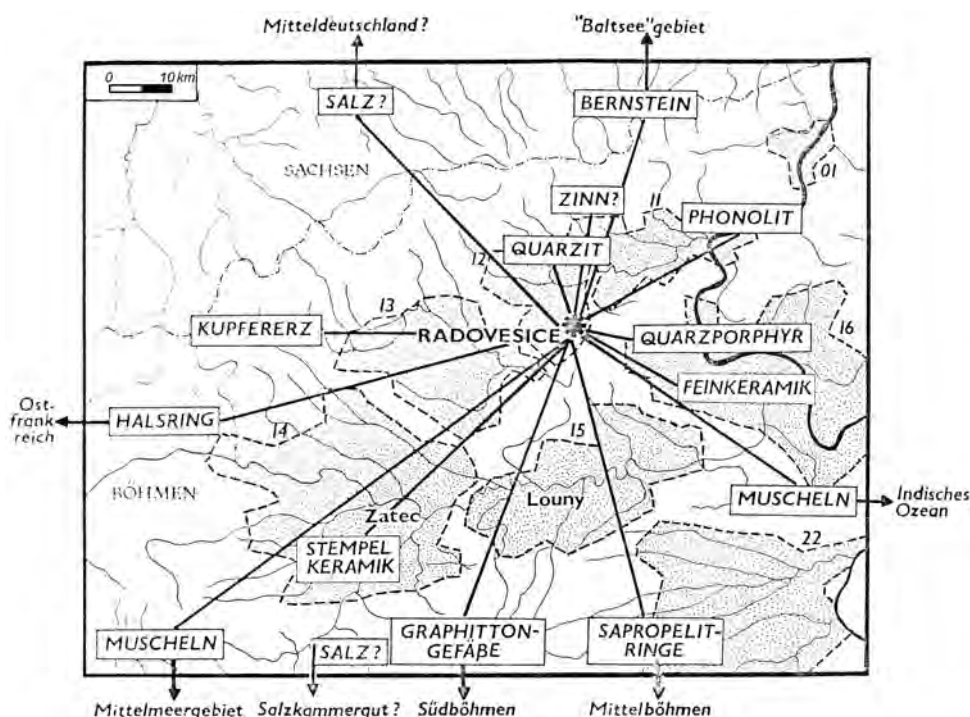
Velkou nevýhodou pro poznávání oppid i pro celé bádání o době laténské představovala skutečnost, že velké odkryvy učiněné na českých a moravských oppidech zůstaly nevyhodnocené a byly z nich zveřejněny pouze předběžné zprávy (např. Třisov: Břeň 1966; Hrazany: Jansová 1962; 1965; Staré Hradisko: Meduna 1970). Ucelené publikace výzkumů předkládající zpracování nálezů a nálezových situací vyšly výjimečně a až s odstupem několika desetiletí (Hrazany: Jansová 1986/1988/1992; Závist-akropole: Drda – Rybová 2001). Výjimku představuje pouze výzkum na Stradonicích v r. 1981 (Rybová – Drda 1994).

Obr. 5. Stav pramenné základny doby laténské v části střední Evropy v 50. letech 20. stol. podle J. Filipa (1956).
 Fig. 5. State of knowledge on La Tène period in part of Central Europe in 1950s, according to J. Filip (1956).

Výsledky intenzivní terénní práce tedy nejenže prakticky nemohly výrazně přispět k poznání oppida a ovlivnit aktuálně probíhající výzkumy, ale naopak o nich ještě nechtěně předkládaly zkreslený obraz. V předběžných zprávách se totiž prezentovaly především mimořádné nálezy a nálezové situace, běžné nálezy zůstávaly stranou. K nepřesnému pohledu na oppida a k podpoření dávné interpretace oppid jako měst opět nechtěně, ale významně přispěly výzkumy na Manchingu a rychlé publikování zdejších nálezů v prestižních monografiích, leč bez nálezových situací (např. Kappel 1969; Maier 1970; Pingel 1971; Jacobi 1974). Monumentální monografická řada *Ausgrabungen in Manching*, podobně jako kdysi Píčovovy knihy o Stradonicích, předkládala materiál, který se stal měřítkem pro ostatní oppida, ač z typického střeoevropského oppida nepocházel (viz níže).

Přesto lze říci, že právě plánovitě výzkumy Hrazan, Třisova, Závisti, Starého Hradiska, Kelheimu (Schwarz – Tillmann – Treibs 1966; Herrmann 1972) a záchranné výzkumy na Manchingu prokázaly, že mezi jednotlivými oppidy existují podstatné rozdíly. S příznačnou opatrností vyjádřil tuto skutečnost J. Filip (1956, 326): „Zůstává však pro budoucnost nejisté, zda všechna opevněná místa s pozdnělaténskými nálezy, označená předběžně za oppida, byla skutečně oppidy ve smyslu městských osad a produkčních center.“ Jinak ovšem považoval většinu oppid za města a totéž hodnocení lze nalézt i ve všech souhrnných pracích o českém pravěku z tohoto období (Filip 1948, 270–278; Neustupný ed. 1960, 324–335; Neustupný – Neustupný 1961, 150–151; Böhm 1963, 71–72).

Obr. 6. Původ importů na otevřeném sídlišti v Radovesicích v severozáp. Čechách podle J. Waldhausera (Waldhauser Hrsg. 1993).

Fig. 6. Origin of imports at open settlement in Radovesice in north-western Bohemia, according to J. Waldhauser (Waldhauser Hrsg. 1993).

Tehdejší stav bádání v Evropě s odvoláním na J. Décheletta velmi dobře charakterizoval W. Dehn (1971, 397): „In dem 1914 erschienenen Band IV seines Manuel d'Archéologie ... ist eine knappe Darstellung des Befundes vom Mt. Beuvray gegeben, eingebettet in eine Gesamtschilderung gallischer Altertumskunde, die damit die Überlegungen aller, die sich mit dem Aussehen und dem Wesen spätkeltischer Oppida beschäftigen, bis unsere Tage maßgebend bestimmt; erst heute beginnen die Grabungen in Manching, auf den böhmischen und mährischen Oppida unsere Vorstellungen etwas abzuwandeln“.

1.3. Pochybnosti o primární interpretaci (1970–1990)

V r. 1964 zveřejnila A. Rybová (1964) výsledky plánovitého výzkumu části vesnického sídliště v Novém Bydžově – Chudonicích. Na sklonku 60. let potom předložila ucelenější pohled na neopevňovaná sídliště, která sice charakterizovala jako zemědělské osady, zároveň však poukázala na nalézané stopy po různých řemeslných výrobcích – hrnčířství, hutnictví, kovářství, kamenictví, tkalcovství atd. (Rybová 1969, 84–90). Správně rozpoznala teprve se rýsující jev, že mezi osadami můžeme očekávat značné rozdíly nejen ve velikosti, ale i v jejich výrobních zaměřeních. K podobným poznatkům dospěl ve stejné době na Moravě K. Ludikovský (1964). Tyto práce lze označit za průkopnické, byť nízký počet známých

sídliště ještě neumožnil vytvořit o nich ucelenější obraz. Byly ale zveřejněny mimo zavedené časopisy, a proto byl jejich dopad na další bádání vzhledem k významu relativně malý.

Až rozsáhlé záchranné výzkumy v severozáp. Čechách v 60. a 70. letech 20. stol. přinesly množství poznatků o otevřených sídlištích (např. Veliká Ves: *Koutecký 1970*; Vykletice: *Drda 1977*; Počeradky: *Koutecký – Venclová 1979*; srov. *Koutecký ed. 1980*). Výzkum v Radovesicích v letech 1972–1975 představoval první odkryv celého areálu otevřeného sídliště ve střední Evropě a ovlivnil zásadně pohled na laténské vesnice. Potvrdil širokou škálu řemeslných činností, kterou již naznačily předchozí dílčí výzkumy. Překvapivé bylo ovšem množství předmětů dovezených z blízkých, ale i velmi vzdálených oblastí, které prokazovaly, že sídliště mělo přístup nejen k lokálnímu, ale i k dálkovému obchodu (*obr. 6*). Výzkum byl záhy prezentován, a mohl proto zaznamenat náležitou odezvu (např. *Waldhauser 1977; 1978*; celkové zhodnocení *Waldhauser Hrsg. 1993*). Široká škála neagrárních činností byla následně v 80. a 90. letech doložena na mnoha dalších laténských sídlištích v Čechách i na Moravě (přehled např. *Čížmář 1993; Venclová ed. 2008*).

Zveřejněním tzv. dvorce u Bíliny v r. 1984 přibyl další typ sídliště do postupně poznávané sídlištní struktury (*Waldhauser – Holodňák 1984*). I v této nejmenší sídlištní jednotce byly nalezeny stopy po řemeslné činnosti (železářská struska) a importované artefakty (jemná na kruhu točená keramika).

Objevy neopevněných osad a dvorců zdánlivě dobře odpovídaly dávným archeologickým předpokladům vzniklým na základě Caesarových zmínek o galských sídlištích. Nyní ne již jen předpokládáné, ale archeologicky skutečně zachycené a doložené typy – oppida, otevřená sídliště a dvorce – byly interpretovány jako města, vesnice a malé usedlosti, což zdánlivě dobře odpovídalo Caesarovým označením: *oppidum*, *vicus* a *aedificium* (např. *Werner 1939*, 380–381). Současně se ovšem začaly objevovat skutečnosti, které těmto představám odporovaly. Především díky odkryvům a publikacím českých a moravských sídlišť začínalo být od 70. let 20. stol. ve střední Evropě pozvolna zřejmé, že zdaleka ne všechna otevřená sídliště lze považovat za čistě agrární vesnice. S poznáváním chronologie sídlištní keramiky se rovněž začalo ukazovat, že řemeslné aktivity byly pevnou součástí hospodářského života osad nejen před vznikem oppid, ale i v době jejich existence. Oppida tedy řemeslnou výrobu na otevřených sídlištích neukončila.

Do konce 70. let 20. stol. však poznatky o otevřených sídlištích ještě do celkových interpretací nepronikly. Pro české území to dobře dokládají pasáže v *Pravěkých dějinách Čech* zaměřené především na oppida, která byla představena jako významná centra městského typu, v nichž se koncentroval velký počet obyvatel, řemeslná produkce, správní, řídicí i kultovní funkce. V duchu předválečných interpretací se předpokládala závislost rovinných osad na oppidech, byť se připouštělo, že výzkum rovinných sídlišť je teprve v počátcích (*Pleiner et al. 1978*, 621, 626). Podobně tomu bylo v celé Evropě, jak dobře ilustruje např. mapa *V. Kruty (1978a, 95)*, na níž jsou vynesena významná laténská sídliště – až na výjimky pouze oppida (*obr. 7*). Tato mapa, ukazující ve střední Evropě vlastně stejný stav, jaký kdysi představil J. Filip (*obr. 5*), byla následně opakovaně publikována (např. *Rieckhoff-Pauli 1980; Kruta 2001*). Potřeba poznávání sídlišť však byla stále naléhavější: „The major economic and social problems of the rural settlements I suspect will become the major topics for research in Iron Age and Roman archaeology in the coming decade.“ (*Collis 1984, 190*).

Brzy se objevily informace o dalších typech sídlišť. Záchranné výzkumy a průzkumy v 80. letech v Lovosicích v severozáp. Čechách prokázaly, že se na katastrech dnešního

Obr. 8. Letecký pohled na výrobní a distribuční centrum v Lovosicích (A – Resslerova ulice; B – Hrádek u Libochovan). Foto M. Gojda.

Fig. 8. Aerial view of manufacturing and distribution centre in Lovosice (A – Resslerova St; B – Hrádek u Libochovan).

barevné kovy a další suroviny. Nechybí ani keramika pocházející ze vzdálených oblastí keltského světa (střední Porýní, Podunají) i z germánských území (střední Polabí; *Salač 1990; 1992; 2000a; Salač – von Carnap-Bornheim 1994*).

Sídliště je položeno v úrodné nížině, v prostoru osídleném prakticky nepřetržitě od neolitu. Lovosice leží ve velmi výhodné dopravně-geografické poloze přímo kontrolující tok Labe i několik významných pozemních cest. Nejintenzivnější osídlení se nacházelo v ohbí řeky, v místě přirozeného přístavu (*obr. 8*, poloha A), kde je lze zachytit v době laténské nejpozději ve stupni LT B2. Zdejší sídliště dosáhlo svého vrcholu ve stupních LT C2-D1. Na počátku stupně LT D2 (Ř A) byl zdejší prostor převzat Germány (grossromstedtská kultura) a osídlení zde pokračuje nepřetržitě dodnes. I v současnosti představují Lovosice významný dopravní uzel.

Vzhledem k tomu, že se plocha lovosického sídliště, rozsah a intenzita zjištěné řemeslné výroby a obchodu vymykaly z rámce vesnických sídlišť, bylo pro něj použito označení výrobní a distribuční centrum (VDC). Současně bylo poukázáno na to, že toto centrum je výrazně starší než oppida, se kterými je následně i současné, přičemž se mnohým z nich po stránce hospodářské přinejmenším vyrovná. Vznikl proto nový model fungování laténského hospodářství (*Salač 1993*, fig. 19; *1996*, obr. 4) i hypotézy relativizující výsadní hospodářské a společenské postavení oppid (*Salač 1990; 1991; 1993; 1996; 2000a*), které vyvolaly živou diskusi (např. *Drda – Rybová 1997*). Také výzkum v r. 1981 na Stradonicích (*Rybová – Drda 1994*, 89–104, 109–114) přinesl nový pohled na oppida, který oslaboval názor na

jejich mimořádnou hospodářskou sílu i samotný městský charakter (např. *Drda – Rybová 1994*; 82–121; *Drda – Rybová 1995b*, 610–612; *1997*, 109–114). Nutno dodat, že v tomto směru české bádání otevřelo, podobně jako v 60. a 70. letech výzkumem otevřených sídlišť, novou stránku bádání o laténské sídlištní struktuře.

Mimořádně bohatá neopevňená sídliště s doklady intenzivní řemeslné výroby a obchodu byla pozorována v laténské Evropě již dříve (např. Bad Nauheim), avšak dlouho nebylo zřejmé, zda se jedná o výjimečné jevy, či o součást sídelní struktury; také jejich chronologické postavení zůstávalo nejasné (srov. *Buchsenschutz et al. 2000*, 312). Až od sklonku 70. let začalo zpráv o centrech přibývat a v 80. letech již byly zveřejněny podstatné informace a nálezové soubory (např. Nova Cerekwia, Basel-Gasfabrik, Chalon sur Saône, Bad Nauheim, Berching-Pollanten, Aulnat, Breisach-Hochstetten, Levroux Les Arènes, Yverdon-les-Bains (např. *Czerska 1976*; *Furger-Gunti 1979*; *Fischer – Rieckhoff-Pauli – Spindler 1984*; *Guillaumet 1985*; *Audouze – Buchsenschutz 1989*). Na přelomu 80. a 90. let 20. stol. tak již bylo možné konstatovat, že se tato centra objevují častěji a tvoří pevnou součást laténské sídlištní struktury, která je složitější než dosavadní model oppidum – vesnice – dvorec (*Audouze – Buchsenschutz 1989*; *Salač 1990*; *1991*; *1993*).

1.4. Nutnost revize starých představ (po r. 2000)

Na přelomu století již byla potřeba revidovat dosavadní představy nejen o oppidech a sídlištní struktuře, ale i o samotných urbanizačních procesech, zřejmá. Další milník v dějinách bádání představuje konference *Les processus d'urbanisation à l'âge du Fer* v r. 1998, kde se již tyto tendence plně projeví (srov. *Guichard – Sievers – Urban dir. 2000*). K přehodnocování původních interpretací vývoje urbanizace se začleněním poznatků o neopevňovaných centrech začalo docházet na počátku tohoto století nezávisle na sobě v různých oblastech Evropy (např. *Buchsenschutz et al. 2000*, 305–314; *Buchsenschutz 2002*; *Salač 2000b*; *2002a*; *2002b*; *Rieckhoff – Biel 2001*, 221; *Sievers 2003*, 31–93). Krátce na to se objevily i souhrnné pohledy na interpretaci laténských sídlišť, zdůrazňující význam dějin bádání pro vytváření interpretačních modelů (*Salač 2005*; *Kaenel 2006*; *Buchsenschutz 2008*). S objevy sídlišť v Němčicích nad Hanou na Moravě a Roseldorfu v Dolním Rakousku se však potřeba revize ukázala být ještě naléhavější.

Sídliště v Němčicích (první zmínka o nových objevech *Čižmářová 2004*, 256–259) vykazuje zčásti podobné charakteristiky jako výrobní a distribuční centra. Nachází se na mírném návrší uprostřed velmi úrodného území ve výhodné dopravně-geografické poloze (*obr. 9*). Minimální plocha sídliště se na základě geofyzikálního průzkumu odhaduje na 50 ha (*Křivánek – Čižmář 2007*), jeho počátky sahají do stupně LT B2 a vrcholné období lze hledat nejspíše ve stupni LT C2. Existence sídliště v následujícím stupni LT D1 zatím není jasná (*Čižmář – Kolníková 2006*, 267; *Čižmář et al. 2008*, 664).

V Němčicích dosud neproběhly žádné odkryvy, přesto naleziště udivuje množstvím a širokým spektrem nálezů, které pocházejí z povrchové prospekce. Část artefaktů je archeologům nepřístupná v soukromých sbírkách, následující počty je tedy nutno chápat jako minimální: 1500 bronzových a 100 železných předmětů, 990 mincí, 518 skleněných náramků, 700 korálků a perel a několik set zmetků, kusů surového skla a skleněných kapek (*Čižmář et al. 2008*; *Venclová et al. 2009*).

Značnou část nekeramických nálezů tvoří polotovary a výrobní odpad, které dokládají rozsáhlé slévačství a kovářství i výrobu skleněných ozdob. Destička na odlévání mincovních

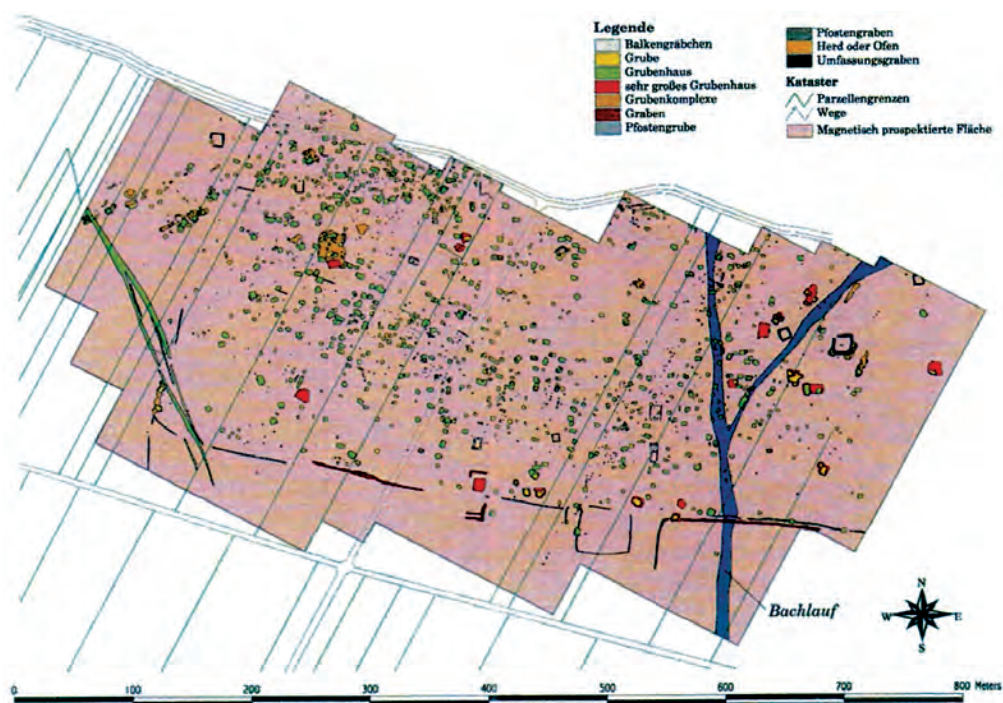

Obr. 9. Pohled od JZ na centra v Němčicích (nahore) a v Roseldorfu (dole).

Fig. 9. View of Němčice (above) and Roseldorf (below) from SW.

střížků se zjištěnými zbytky zlata, zlaté ingoty i střížky dokládají ražbu zlatých mincí, jejíž počátky lze hledat již v horizontu LT B2-C1 (Čižmář *et al.* 2008, 667). Na sídlišti se patrně razily i mince stříbrné. Doložit lze intenzivní obchod, včetně dálkového, který prokazuje výroba ze surovin, jež se v okolí sídliště nevyskytují (zlato, stříbro, měď, cín), či z polotovarů, které se zde nevyrobily (surové sklo). Dálkové kontakty dokládá i značné množství předmětů cizí provenience, které vykazují vazby především na jih a jihovýchod. Nalezené mince pocházejí nejen z vlastní ražby či z okolních zemí, ale prakticky z celého tehdy známého světa (Čižmář – Kolníková 2006, obr. 10; Čižmář *et al.* 2008; Kolníková 2006, 56–57).

Až překvapivě identickou polohu na mírném návrší v úrodné krajině a rozlohu jdoucí rovněž do desítek hektarů vykazuje sídliště v Roseldorfu (obr. 9), odkud pochází i srovnatelné množství nálezů, včetně např. minimálně 1500 mincí (Dembski 2008, 65). Také zde lze doložit širokou škálu výrobních a obchodních činností, včetně mincování. Početný výskyt stejného typu drobné stříbrné mince na obou nalezištích vedl k jeho pojmenování – typ

Obr. 10. Geofyzikální plán části centra v Roseldorfu (dle Holzer 2009).

Fig. 10. Geophysical map of part of centre at Roseldorf (according to Holzer 2009).

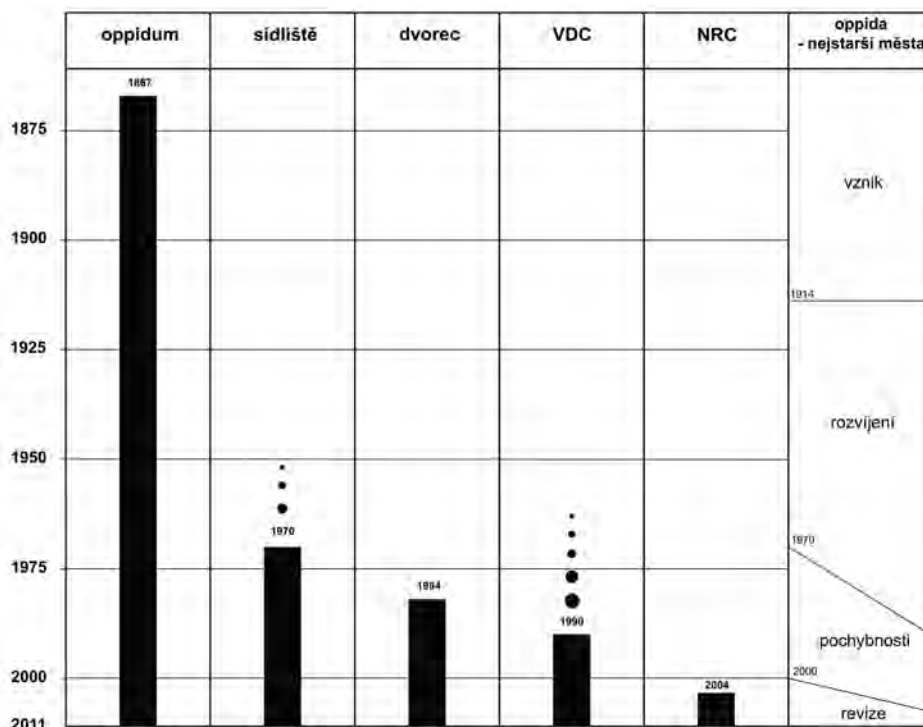
Němčice–Roseldorf. Rovněž počátky roseldorfského sídliště lze klást do stupně LT B2 (Holzer – Karwowski 2008, 160–168; Holzer 2009, 8–9, 297–301). Na rozdíl od Němčic zde probíhají již několik sezón terénní výzkumy, při kterých se podařilo prozkoumat svatyni, a prokázat tak nejen hospodářský, ale kultovní význam sídliště (Holzer 2009).

Geofyzikální průzkumy v Němčicích, a především v Roseldorfu zjistily organizovanou vnitřní zástavbu a vymezení sídliště ohrazením (obr. 10). Výrazné opevnění, jaké známe z oppid, však nebylo zaznamenáno ani v Němčicích, ani v Roseldorfu. Množstvím a bohatostí nálezů dokazujících mimořádnou hospodářskou a v případě Roseldorfu i kultovní činnost se obě lokality vymykají dosavadním představám nejen o běžných sídlištích, ale i o výrobních a distribučních centrech, proto je označíme provizorně za centra typu Němčice–Roseldorf (NRC).

2. Dnešní stav poznání a nové interpretační možnosti

2.1. Sídlištní struktura a hospodářské vztahy

Dnes tedy rozeznáváme v sídlištní struktuře dvorce, sídliště, výrobní a distribuční centra, centra typu Němčice–Roseldorf a oppida (obr. 11). Zároveň je nutné zdůraznit, že u všech typů sídlišť lze rozlišovat různé varianty, nejen v druhu zástavby, velikosti, druhu vymezení

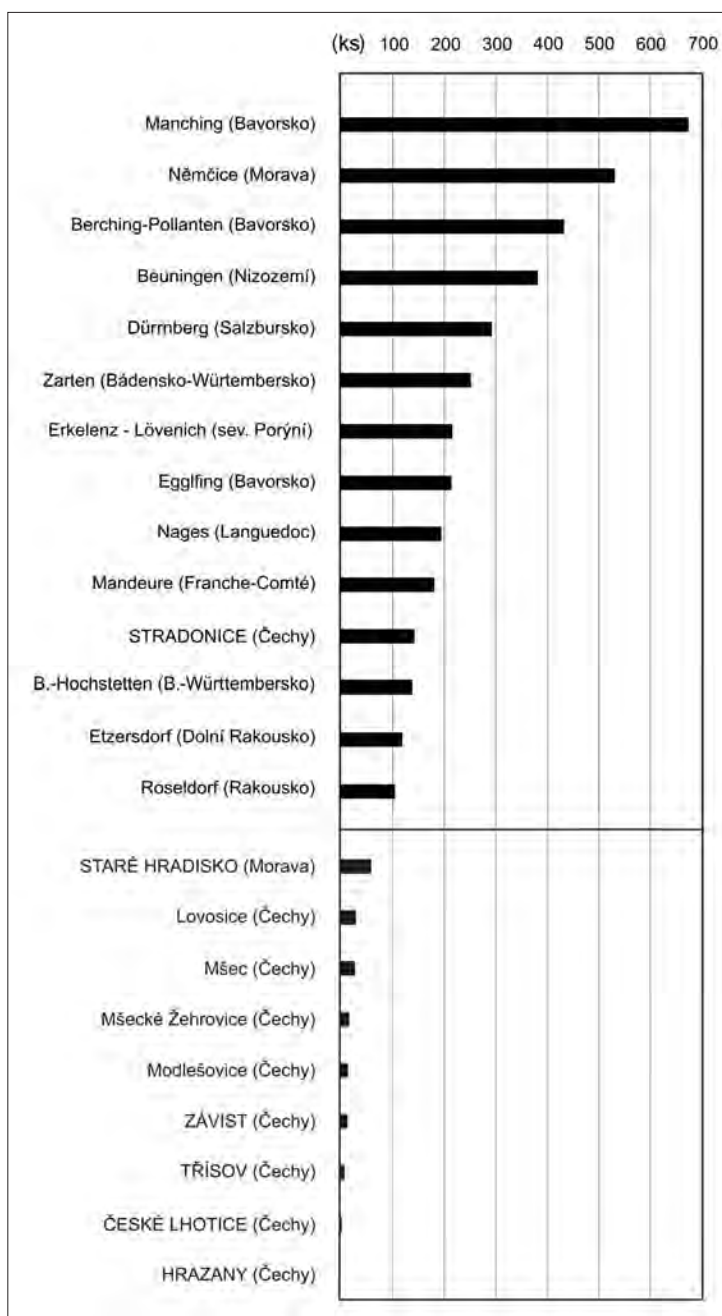

Obr. 11. Vývoj poznávání jednotlivých typů laténských sídlišť v Evropě.

Fig. 11. Advancement of our knowledge of individual types of La Tène settlements in Europe.

či opevnění, ale i v hospodářských kompetencích. Tzv. viereckschanze do obecného přehledu nebyly zahrnuty, protože jsou typické pouze pro některé oblasti střední Evropy (Bavorsko, Bádensko-Württembersko), kdežto v jiných představují okrajový jev (Čechy, Morava), či se vůbec nevyskytují (jižní Polsko, Slovensko, Maďarsko, Dolní Rakousko). Takto nastíněná sídlištní struktura doby laténské ve střední Evropě se příliš neliší od té, kterou v Galii sledává *O. Buchsenschutz* (2007, fig. 50), pouze se zdá, že v českém prostředí evidujeme méně typů sídlišť s opevněním. Dřívější interpretace pracující pouze s oppidy (města) a sídlišti (vesnice), popř. ještě dvorci (usedlost) tedy musíme opustit, stejně jako představu, že se řemeslná a obchodní činnost odehrávala pouze v oppidech. Z hospodářského hlediska je zřejmé, že oppida nevynikala tak mimořádným postavením, jak se donedávna soudilo.

Kvalita i množství nálezů dokládají, že se bohatství nekoncentrovalo pouze na oppidech, což naznačuje i *tab. 1* sumarizující nálezy skleněných náramků a mincí z vybraných středo-evropských sídlišť. Údaje o počtech mincí jsou jistě deformovány užíváním či neužíváním detektorů kovů při výzkumech, proto registrujeme i skleněné náramky, které detektory zjistit nelze. Budeme-li sledovat pouze skleněné náramky, získáme překvapivý obraz. Mezi největšími kolekcemi z celé laténské Evropy figurují pouze dvě oppida – Manching a Stradonice (*obr. 12*). Plošně a dlouhodobě zkoumaná oppida, jako např. Staré Hradisko, Třísov, Závist či Hrazany, mají kolekce výrazně, až řádově menší.

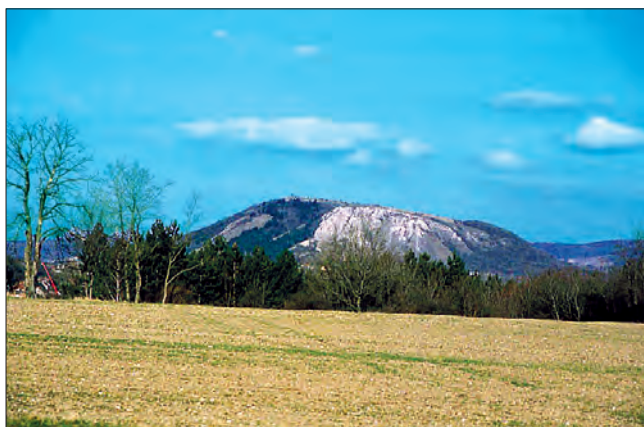

Obr. 12. Kolečka skleněných náramků s více než 100 kusy v laténské Evropě v porovnání s množstvím nálezů na českých a moravských oppidech a dalších nalezištích (dle literatury na tab. 1).

Fig. 12. Collection of glass bracelets with more than 100 pieces from La Tène Europe, compared with number of finds at Bohemian and Moravian oppida and other sites (according to literature in tab. 1).

Obr. 13. Poloha typického nížinného oppida – Manching v Bavorsku (dle *Sievers 2003*).
 Fig. 13. Position of a typical lowland oppidum – Manching in Bavaria (according to *Sievers 2003*).

Obr. 14. Poloha typického výšinného oppida – Braunsberg u Hainburgu v Dolním Rakousku.
 Fig. 14. Position of a typical upland oppidum – Braunsberg near Hainburg in Lower Austria.

Přestože má *tab. 1* především orientační hodnotu, prokazuje dvě skutečnosti: 1. mezi množstvím nálezů v jednotlivých lokalitách, bez ohledu na typ, existují propastné rozdíly, 2. mezi nejbohatšími nalezišti převládají NRC.

Naleziště	Typ naleziště	Odkryv přes 1 ha	Mince (ks)	Skleněné náramky (ks)	Literatura
Berching-Pollanten	VDC/NRC	+	98	430	<i>Schäfer 2003a; 2003b; 2007</i>
Hrazany	výšinné oppidum	+	3	0	<i>Militký 2008; Venclová 1990</i>
Lovosice	VDC	–	–	23	<i>Salač 1990; 2001</i>
Manching	NRC /n. oppidum	+	1342	620	<i>Gebhard 1989; Kellner 1990; Sievers 2003</i>
Němčice	NRC	–	990 (2000) ¹	518	<i>Čižmář et al. 2008; Venclová et al. 2009</i>
Neubau bei Linz	VDC/NRC	+	162	?	<i>Prokisch 2007; Trebsche 2007</i>
Roseldorf	NRC	–	1500	108 ⁴	<i>Dembski 2008; Holzer – Karwowski 2008</i>
Stradonice	výšinné oppidum	±	1400 (+700) ²	143	<i>Militký 2008; Venclová 1990</i>
Staré Hradisko	výšinné oppidum	+	91	62	<i>Čižmář 2003; Venclová 1990</i>
Třisov	výšinné oppidum	+	6 (81) ³	9	<i>Militký 2008; Venclová 1990</i>
Závist	výšinné oppidum	+	16	4	<i>Militký 2008; Venclová 1990</i>

Tab. 1. Nálezy mincí a skleněných náramků na některých VDC, NRC a oppidech ve střední Evropě. ¹ včetně mincí v soukromých sbírkách (odhad); ² počet roztavených mincí z depotu z r. 1877 (odhad); ³ počet po prospekci s pomocí detektorů v l. 2009–2010 (vše sdělení J. Militkého); ⁴ včetně nálezů z let 2009–2010 (laskavé sdělení V. Holzer).

2.2. Manching – centrum typu Němčice-Roseldorf

Pátráme-li po příčinách, proč se právě Manching množstvím a bohatostí nálezů vyrovná VDC a NRC, nelze přehlédnout, že má s nimi většinu charakteristik shodných. Počátky jeho osídlení lze stejně jako u VDC a NRC hledat již ve stupni LT B2. Stejně jako tato centra leží v úrodné nížině, disponuje výhodnou dopravně-geografickou polohou přímo na suchozemských komunikacích i na někdejší břehu Dunaje. Vždy se nacházel v osídleném území, dnes je zčásti překryt rozvíjejícím se městem (*obr. 13*). Těmito vlastnostmi se Manching výrazně odlišuje od naprosté většiny středoevropských oppid. S nimi jej spojuje pouze masivní opevnění. Ve shrnující práci znovu zdůraznila S. Sievers (2003, 112–142) již dříve uváděnou, avšak badatelskou veřejností nepřilíživě akceptovanou skutečnost, že Manching po většinu své existence opevnění neměl a vrcholu svého hospodářského rozvoje dosáhl již před jeho vybudováním. Ve stupních LT B2-C2, tedy zhruba 200 let od konce 4. až po závěr 2. stol. př. Kr., bychom mezi Manchingem a ostatními centry nenali žádné podstatné odlišnosti. Otevřené sídliště z tohoto období tedy můžeme přiřadit k ostatním neopevněným centrům. Vzhledem k množství a bohatosti nálezů náleží do kategorie center Němčice-Roseldorf. Oppidem v dnešním archeologickém slova smyslu byl Manching jen poměrně krátkou dobu (ca 70 let) v samém závěru svého vývoje.

2.3. Centra, výšinná a nížinná oppida, jejich charakteristiky

Manching, jeden z pilířů bádání o oppidech, tedy představuje mezi středoevropskými oppidy výjimku, což se nejmarkantněji projevuje jeho polohou v nížině. Vyčleňme tedy oppidum v nížině jako samostatný typ a označme jej jako *nížinné oppidum*. Manching se s výjimkou opevnění v závěrečné fázi shoduje v ostatních charakteristikách s centry typu

Němčice-Roseldorf, proto nebudeme považovat opevnění za rozhodující kritérium v členění laténských sídlišť a vytvoříme z center a nížinných oppid jednu skupinu.

Pro většinu oppid ve střední Evropě je naopak typická poloha na kopcích, označme je tedy za *výšinná oppida* a pokusme se obě kategorie stručně charakterizovat:

Nížinná oppida a centra typu Němčice-Roseldorf

- leží v hustě osídlených úrodných nížinách a disponují vhodným zemědělským zázemím
- z jejich areálů jsou známy doklady osídlení předchozích i následných období a jsou zpravidla osídleny i dnes
- nacházejí se na přirozených dálkových cestách, často na jejich křižovatkách, na březích vodních toků, a mohou je proto bezprostředně využívat a kontrolovat
- mají velkou rozlohu (desítky hektarů), byla hustě osídlena a vykazují vysokou koncentraci výrobních a obchodních činností
- mají organizovanou a strukturovanou („městskou“) zástavbu
- výrazné opevnění buď zcela chybí, nebo je zbudováno až v závěru jejich vývoje
- vznikají postupným vývojem od malých osad po velká centrální sídliště
- jsou výrazně starší než výšinná oppida, jejich kořeny sahají hluboko do 3. stol. př. Kr., v jeho 2. pol. již plní roli významných centrálních sídlišť

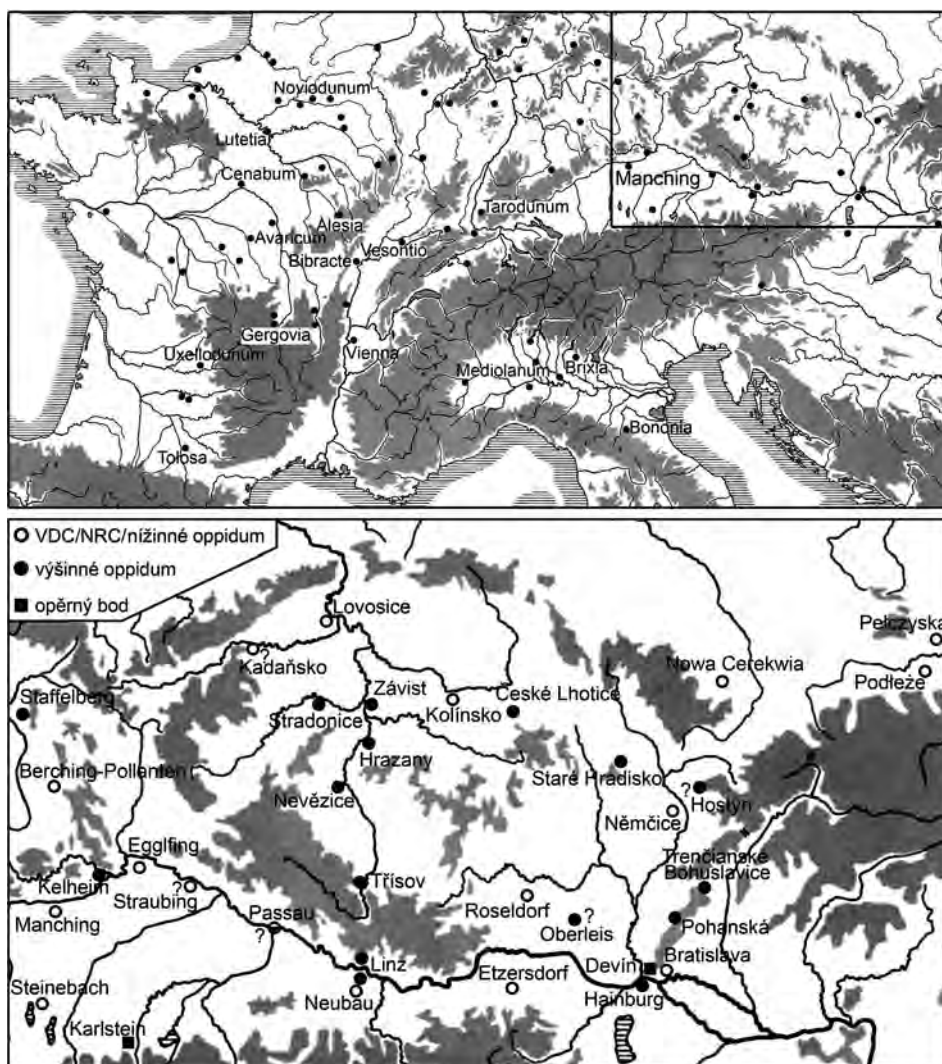
Výšinná oppida

- jsou vybudována na kopcích na okrajích osídlených regionů či zcela mimo ně, postrádají příznivé zemědělské zázemí
- nejrádka leží stranou přirozených spojení, nebo v polohách odkud je nemohou bezprostředně kontrolovat
- areály těchto oppid byly zpravidla v době jejich vzniku prázdné a po jejich zániku zůstaly neosídlené
- na mnohých nelze prokázat rozsáhlé a husté osídlení ani mimořádnou koncentraci hospodářských činností
- na některých byla v určitých partiích zástavba organizována a strukturována, v areálech všech jsou rozsáhlé volné plochy
- všechna jsou mohutně opevněna
- výstavba je vždy odrazem promyšleného a dobře organizovaného jednorázového projektu
- všechna vznikla po r. 150 př. Kr.⁷

2.4. Tři modely vazeb mezi výrobními a distribučními centry, centry typu Němčice-Roseldorf, nížinnými a výšinnými oppidy

Mohlo by se zdát, že centra a nížinná oppida představují ve střední Evropě okrajový jev, neboť početně převažují výšinná oppida. Zde jsme však výrazně omezeni stavem bádání. Zatímco výšinná oppida známe ve střední Evropě již téměř všechna, nížinná oppida, VDC a NRC teprve začínáme poznávat. Svědčí o tom např. nedávno objevená rozsáhlá bohatá otevřená sídliště Neubau bei Linz (*Prokisch 2007; Trebsche 2007*) či Steinebach am Wörtsee v Horním Bavorsku (*Kaindl 2010*). Nové údaje o sídlištích v Pełczyskách a Podleże v jižním Polsku naznačují jejich významnou centrální funkci (*Dzięgielewska – Dzięgielewski*

⁷ Výjimku představuje Závist, kterou *P. Drda* a *A. Rybová* (např. 1997; 1998) datují k roku 175 př. Kr.

Obr. 15. Nahoře: laténská oppida v Evropě (Schaaf – Taylor 1975). Dole: výšinná oppida, nížinná oppida, VDC a NRC ve střední Evropě.

Fig. 15. Above: La Tène oppida in Europe (Schaaf – Taylor 1975). Below: upland oppida, lowland oppida, VDC and NRC in Central Europe.

2008; Rudnicki 2009), podobně jako nápadně velké kolekce skleněných předmětů v Etzersdorfu a Egglfingu v Dolním Rakousku a Bavorsku (např. Karwowski 2004; Uenze 2007) atd. Je nepochybné, že tato kategorie nálezů je díky svým příhodným polohám často překryta a zničena dnešními městy, jako je tomu např. v Lovosicích, Kolíně, Praze, Pasově, Straubingu a dalších místech (obr. 15). Současný poměr mezi počtem center a nížinných oppid na straně jedné a výšinnými oppidy na straně druhé je těmito skutečnostmi výrazně

deformován. Velmi pravděpodobně byly VDC, NRC a nížinná oppida v době laténské častějším jevem, než se dnes zdá. V každém případě, doplníme-li je již dnes do map registrovaných významná sídliště ve střední Evropě, získáme mnohem bohatší a nepochybně správnější pohled na problematiku sídlištní struktury, urbanizačních procesů, ale i samotných oppid. O tento fenomén bude nutné doplnit i další evropské regiony, neboť je zřejmé, že mapy zaměřené pouze na oppida přinášejí zkreslující informace.

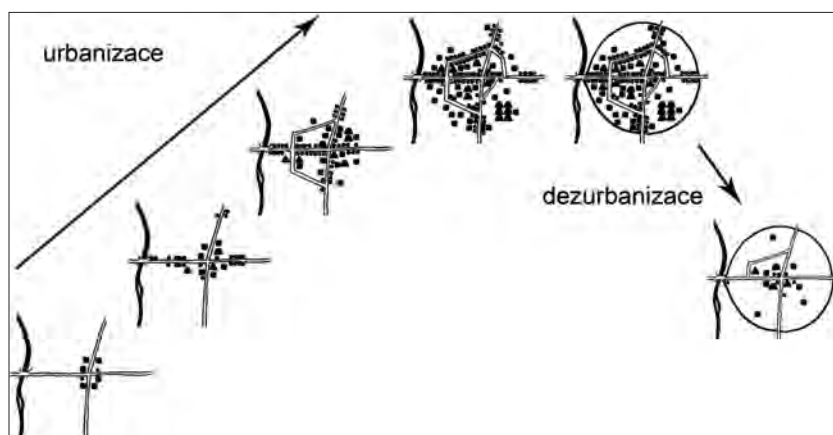
Vazby mezi centry a oppidy nejsou zatím jasné. Z hlediska chronologického je však zřejmé, že neopevňovaná centra vznikla dříve. Některá z nich patrně v době výstavby oppid zanikají, jiná s oppidy existují paralelně.

Příklad přímé přeměny NRC v oppidum představuje Manching. Postupný vznik centra z geograficky výhodně položené osady a jeho přerod v oppidum vybudováním opevnění použil *J. Collis (1984, fig. 8-15)*⁸ jako jeden z obecných modelů vzniku oppida. Ukázalo se však, že ve střeoevropském prostředí jde o velmi řídký jev. *J. Collis* předpokládal, že výstavbou hradby vrcholil vývoj sídliště, následné stádium opuštění a zániku již nezobrazoval. Z hlediska hospodářské síly i počtu obyvatel je však možno považovat za vrchol již fázi předcházející opevnění, neboť tehdy dosažená koncentrace výroby i obyvatelstva nebyla v následujících obdobích překonána. Naopak po určité době po vybudování hradby dochází ke krizi a Manching se postupně vyliďňuje, výroba ztrácí na kvalitě i kvantitě a okolo poloviny 1. stol. př. Kr. zdejší centrum zaniká (*obr. 16*).

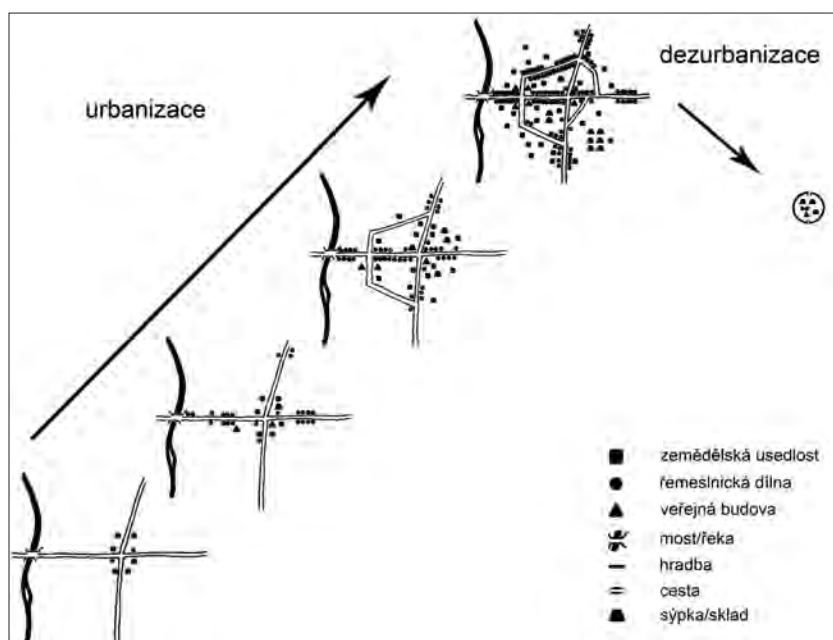
Na území Basileje došlo v pozdní době laténské k zániku otevřeného centrálního sídliště Basel-Gasfabrik a k vybudování opevněného sídliště na vyvýšené poloze Basel-Münsterhügel, ovšem daleko menšího a zřejmě i ekonomicky méně významného (*obr. 17; Furger-Gunti 1979*). Podobnou situaci lze na horním Rýně pozorovat v Breisachu, Sisachu, Zartenu (např. *Wendling 2005*). Ke stejnému jevu, byť v poněkud odlišném měřítku, došlo v Galii v prostoru Levroux, kde zaniká otevřené sídliště v poloze des Arènes a osídlení se přesouvá do opevněného oppida (*Buchsenschutz 2007, fig. 46*). Situace v prostoru Bratislavy je dosud nepřehledná, zdá se však, že i zde můžeme uvažovat o podobném vývoji (*Pieta 2008, obr. 62*). Ve všech těchto případech se jedná o posuny v řádu stovek metrů se zřejmou snahou využívat a kontrolovat stále stejný prostor. Vývoj se tedy poněkud podobá Manchingu, ovšem s tím rozdílem, že jeho blízké okolí nenabízelo strategicky vhodnější polohu, a proto bylo opevněno již existující centrální sídliště. Zůstává otázkou, zda oba typy sídlišť nemohly po jistou dobu existovat současně a vytvářet určité ekonomické i mocenské soustavy (např. *Jud 1998*). Takovou symbiózu můžeme pozorovat po určité období např. v Bratislavě a Zemplíně na Slovensku (*Pieta 2008, obr. 20, 62; Collis 1984, fig. 1-11*). Situace v Bratislavě je přitom mimořádně složitá, neboť je zde nutno brát v úvahu i vývoj na nedalekém oppidu Hainburg (8 km vzdušnou čarou) a na opěrném bodě na Devíne (8 km vzdušnou čarou od Bratislavy a 3 km od Hainburgu). Jejich vzájemné vztahy zůstávají nejasné.

Náznaky téže situace, tedy současné existence neopevňovaného centra v nížině a vyvýšené opevněné polohy v jeho blízkosti, možná někdy i chronologicky současné, lze konstatovat i na některých místech v Čechách. Takový vzorec osídlení vykazuje Kolínsko s kumulací nížinných sídlišť a mimořádných nálezů (srov. např. *Motyková – Rybová 1983; Motyková – Drda – Rybová 1984; Nemeškalová-Jiroudková 1998; Valentová 2002*) a výšinnou opevně-

⁸ Tento obrázek posloužil jako inspirace pro vytvoření schémat na *obr. 16, 17 a 19*.

Obr. 16. Model urbanizačního procesu dle sídliště v Manchingu.
 Fig. 16. Model of urbanisation process according to settlement in Manching.

Obr. 17. Model urbanizačního procesu dle sídlišť na horním Rýně (Bazilej, Sissach, Hochstetten).
 Fig. 17. Model of urbanisation process according to settlements on Upper Rhine (Basel, Sissach, Hochstetten).

nou polohou Kolo u Týnce n. L. na jejím okraji (Špaček 1981; Drda – Rybová 1998, 173). Obdobnou situaci by bylo možné očekávat v Pražské kotlině se Závistí na jejím okraji a nelze zapomenout, že ani datování mohutného opevnění Hrádku u Libochovan severně od lovosického centra není zatím objasněno (obr. 9).

V případě Němčic předpokládá M. Čižmář (*Čižmář et al. 2008*, 664), že se centrum nedožilo rozvinutého stupně LT D1. Mělo zanikat v době, kdy chronologicky mladší oppidum Staré Hradisko zažívalo svůj největší rozkvět, přitom vzdálenost mezi oběma centrálními sídlišti činí vzdušnou čarou téměř 30 km. Významná je skutečnost, že plánovitě vybudované výšinné oppidum rezignovalo na kontrolu příznivého dopravně-geografického regionu, vzdálilo se průběhu tzv. jantarové stezky a v neposlední řadě opustilo vhodné zemědělské zázemí. Oppidum bylo vybudováno mimo tradičně osídlené území. Ani tento případ není ojedinělý, jak naznačuje např. situace v Auvergne, kde zaniklo velké otevřené sídliště v prostoru Clermont-Ferrand a ve vzdálenosti několika kilometrů bylo vybudováno výšinné oppidum Gergovie a další opevnění (*Orengo 2003*, 17–43). Podobná situace je např. v údolí řeky Doubs (*Barral 2003*).

V neposlední řadě existují centra, v jejichž blízkém okolí oppida vybudována nebyla, která však byla s oppidy současná a hospodářsky s nimi spolupracovala: např. Bad Nauheim (oppida: Dünsberg 30 km, Heidetränk 22 km), Berching-Pollanten (Kelheim 37 km, Manching 44 km), Lovosice (Stradonice 57 km, Závist 66 km). U Roseldorfu je možné zmínit opevněnou polohu Oberleiserberg ve vzdálenosti ca 35 km, byť jejich vzájemný chronologický vztah zatím není objasněn.

Teprve budoucí výzkum ukáže, zda jsou tyto tři tendence v relacích mezi centry a oppidy jen odrazem dnešního stavu poznání (především chronologie), nebo odpovídají někdejší realitě. V každém případě snaha opevňovat identický prostor nebo blízké okolí otevřeného centra a naopak budování opevnění bez návaznosti na předchozí osídlení jsou v laténské kultuře obecné jevy, které se neomezují pouze na několik regionů.

2.5. Výrobní a distribuční centra, centra typu Němčice-Roseldorf, nížinná a výšinná oppida a urbanizační procesy

Počátky urbanizace se tradičně spojují s oppidy, která se považují za nejstarší města severně od Alp (např. *Oppida: the Beginnings of Urbanisation in Barbarian Europe* /Cunliffe – Rowley eds. 1976/; *Oppida. Earliest Towns North of the Alps* /Collis 1984/; *La ville celtique. Les oppida ...* /Fichtl 2000/; tato představa je stále živá, srov. např. Müller – Lüscher 2004; Rieckhoff 2010; Rieckhoff – Fichtl 2011). Samotný proces urbanizace se potom nezdá zrušit na jejich výstavbu a zánik. Budování oppid se zároveň často považuje za cizí prvek, neboť mělo být do střední Evropy přineseno z antického světa (přehled názorů s lit. *Kaenel 2006*). V české archeologii byla přitom přisouzena zvláštní úloha kmeni Bójů, který měl tento zvyk přinést po svém vyhnání ze severní Itálie nejprve do Čech (např. *Kruta 1978b*, 172–180; 2000, 299–300; 2001, 188–190; *Drda – Rybová 1995*, 121–125; 1998, 127–132; *Bouzek 2007*, 136; k tomu kriticky *Kysela 2009; 2010*). Urbanizace měla spočívat především v tom, že si prvotní oppida (Závist) měla po čase budovat oppida dceřiná. Po určité době rozkvětu se hovořilo již jen o jejich zániku, většinou rychlém, zapříčiněném rovněž z vnějšku – útoky Germánů ze severu a postupem Římanů od jihu (např. *Drda – Rybová 1995*, 166–171; 1998, 176–187; naposledy *Motyková 2006*).

Naproti tomu v geografii, sociologii a dalších oborech se urbanizace nechápe jako pouhá výstavba měst, ale jako proces změn v celkové struktuře osídlení zasahující do všech sfér společnosti. Obecná definice urbanizace může znít např. takto: „prostorová koncentrace lidských činností i obyvatelstva projevující se změnami v chování lidí, v jejich motivacích, kulturních vzorech i ve formách organizace společnosti“ (*Musil 1996*, 1358). Urbanizace

tedy označuje **proces**, v němž dochází k relativní koncentraci obyvatelstva ve městech, jejich vzhled při tom hraje podružnou roli (*Johnston et al. eds. 2000*, 883).⁹

Zásadní problém ovšem spočívá v chápání pojmu *město*. Archeologové jej pro dobu laténskou před více než sto lety ztotožnili s oppidem, pro něž se ale zatím dokázali shodnout pouze na třech kritériích: je to cokoliv, co je pozdně laténské, silně opevněné a dostatečně velké (více než např. 10 či 15 ha). Tato kritéria však zřejmě postrádají oporu ve zdroji, z něhož byl pojem převzat, totiž v Caesarových Zápiscích o válce galské (viz např. níže Cavillonum). Ostatně označení *oppidum* bývá obecně v latině užíváno pro různé typy sídlišť.

Podobně ovšem nepostupují pouze archeologové, ale i překladatelé, resp. historici, kteří pro oppidum nezřídka zvolili synonymum město, jak dokládají prakticky všechny překlady Caesarových Zápisků do moderních jazyků.¹⁰ Tím, že Caesar píše především o válečných událostech, a všímá si tedy u oppid především jejich opevnění, vznikl předpoklad, že keltské město musí být opevněno, a shledávaly se analogie v antickém i středověkém prostředí. Nelze ovšem zapomínat na to, že dnešní archeologické pojmy oppidum nebo město a jejich charakteristiky a interpretace jsou umělé konstrukty, které nemusejí odpovídat ani řeckému či římskému pohledu na keltské reálie, natož keltským reáliím samotným. Vždyť častý požadavek archeologů, že město musí mít opevnění, nesplňují ani mnohá města antická. Ostatně řecké či latinské pojmy (např. *polis*, *civitas* apod.), které se do moderních jazyků běžně překládají jako města, označovaly v první řadě sociální, a tedy právní, politická a mocenská uskupení, teprve sekundárně způsob jejich sídlení. Zároveň označovaly prostor, který tyto skupiny zaujímaly. Jeho hranice bývaly obecně známy a někdy i v terénu vymezeny, aby bylo zřejmé, na jakém území platí určité právní a mocenské vztahy. K tomu ale stačilo i ryze symbolické vymezení. Existence silného opevnění proto nemůže být rozhodující při určování, zda určitá sídliště byla, či nebyla městy. Není tedy přesvědčivých důvodů prohlásit, že pouhé oplocení či lehké opevnění (např. v případě Roseldorfu) vylučuje, aby toto sídliště bylo označeno za město (*obr. 11*), nebo že se Manching stal městem až s vybudováním obvodové hradby. Rovněž nelze tvrdit, že např. oppida Hrazany, Kleiner Gleichberg či Heidengraben městy byly, protože byly silně opevněny. Z hlediska urbanizace není rozhodující existence (určitého typu) opevnění, ale to, zda se na určitém sídlišti koncentruje obyvatelstvo a výrobní, především neagrární činnosti (*van den Berg et al. 1982; Johnson et al. eds. 2000*).

Z Caesarových textů také nikde přímo nevyplývá, že oppida za města považoval. Paradoxně jedno z mála míst, kde zmiňuje řemeslníky a obchodníky a pro které zároveň užívá pojmenování oppidum, je Cabillonum (Caesar VII,42,1), tedy dnešní Challon sur Saône,

⁹ Korektnější by mohlo být se pojmem město a urbanizace vyhybat a problematiku pojednat z hlediska teorie centrálních míst (např. *Christaller 1933; Hagget 1965*; pro dobu laténskou srov. *Salač 2002a*). V tomto příspěvku však není prostor oba přístupy porovnávat.

¹⁰ Např. Caesar (Bell. Gall. VII, 13,3) píše: „... ad oppidum Avarikum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum ...“, překlady pak znějí následovně – „... Avaricum était la ville la plus grande et la plus forte du pays des Bituriges ...“ (překlad L.-A. Constans 1972; cit. dle *Kruta 2000*, 334); „... zur Stadt Avaricum. Sie ist die größte Stadt im Gebiet der Bituriger, am stärksten befestigt ...“ (překlad M. Deissmann 1980, Reclam, Stuttgart); „... to the Avaricum, which was the largest and best fortified town in the territories of the Bituriges ...“ (překlad W. A. McDevitte, Gutenberg Text); „... k Avariku, což bylo největší a nejlépe opevněné město v území Biturígů ...“ (překlad I. Bureš 1972, Antická knihovna, Praha). Nově zveřejněný překlad J. Kalivody (Nakladatelství Naše vojsko, Praha 2009) však zní: „... k hradišti Avaricum, největšímu a nejsilnějšímu v kraji Biturígů“.

který ovšem z archeologického hlediska představuje kategorii VDC/NRC a nikoliv oppidum (na nápadnou shodu s Lovosicemi upozornil již *J.-P. Guillaumet 1985*, 117). Nesoulad mezi Caesarovým užíváním pojmu oppidum a archeologickými představami naznačují i další pasáže ze Zápisků. Caesar (IV,19,1) např. zmiňuje oppida u germánských Svěbů, u nichž archeologové žádná oppida neshledávají. Klíčem k chápání pojmu oppidum může být zmínka u Strabona (IV,3,2), který uvádí, že Heduoové mají město Cabillonum a pevnost Bibracte. K pojmu oppidum a k problematice jeho interpretace a užívání v archeologii existuje množství různých výkladů (shrnutí např. *Boos 1989; Tarpin 2000; Dobesch 2004*, vše s další lit.).

2.6. Urbanizace v době laténské – obecný pohled

Chápeme-li urbanizaci v obecném slova smyslu, můžeme konstatovat, že NRC a nížinná oppida vykazují širší škálu městských charakteristik, než většina oppid na kopcích. Lze na nich pozorovat koncentraci obyvatelstva i výroby, kontrolu dopravy, rozsáhlou obchodní činnost, kultovní zařízení, a nakonec i organizovanou „městskou“ zástavbu. V případě dobudování opevnění (např. Manching) plnila i funkci ochrannou. Naproti tomu nemálo výšinných oppid takto širokou škálu městských funkcí nevykazuje (srov. např. České Lhotice; Hrazany; Mt. Vully; *Kaenel – Curdy – Carrard 2004*). Hospodářský význam značné části výšinných oppid byl nejspíše nižší než význam NRC a nížinných oppid, která mohla úlohu hospodářských center, resp. měst, plnit nepoměrně snadněji již jen vzhledem ke svým polohám.

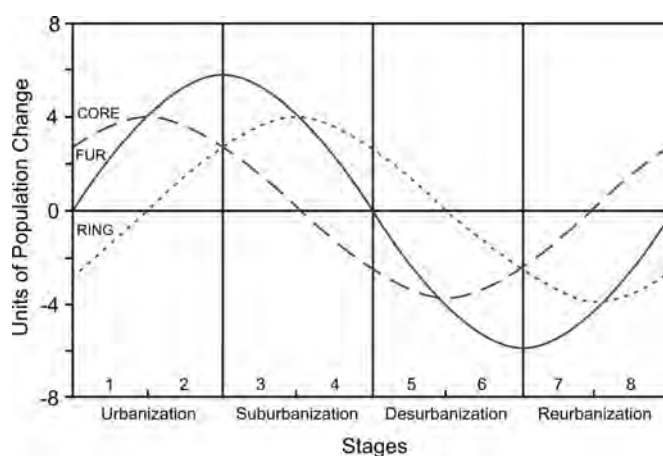
Nespornou výhodou výšinných oppid jsou naopak jejich výrazné strategické pozice v terénu. Z hlediska symbolického byly jejich dominantní polohy na kopcích mnohem atraktivnější, než nenápadná umístění v rovině. Je pravděpodobné, že také samotné hradby, často velmi mohutné a výpravné, měly v neposlední řadě význam prestižní a symbolický. Vzhledem k rozloze některých oppid lze dokonce pochybovat, že je bylo možné celá efektivně bránit (např. Závist, Heidengraben). Symbolická role patrně hrála při výstavbě opevnění významnější roli, než jsme dnes ochotni připustit. Budování výšinných oppid bylo pravděpodobně motivováno především důvody strategickými a symbolickými, nikoliv ekonomickými, byť strategické role (např. kontrola území, surovin, cest, vodních toků) nelze od ekonomických nikdy zcela oddělit, a proto nemohly být zcela opominuty. Jen některá výšinná oppida proto (v částech svých areálů) dosáhla většího hospodářského významu a městského charakteru (např. Staré Hradisko, Stradonice).

Existence VDC a NRC již ve 3. stol. př. Kr. prokazuje, že ekonomické a společenské podmínky pro vznik měst se ve střední Evropě vytvořily dávno před výstavbou oppid. Centra vznikla na přirozeně vhodných místech z vnitřních potřeb laténské společnosti. Až poté začala přitahovat zboží a možná i osoby z antického jihu. Sbíhaly se v nich informace, kontakty a ideje, které mohly proces urbanizace urychlovat, ne však jej zapříčinit. Budování měst (nikoliv opevnění a pevností), tedy kvalitativně nové ekonomické a společenské poměry, nebylo možné přenést zvnějšku jako cizorodé prvky a aplikovat je na nepřipravenou „pravěkou“ společnost. Lze proto předpokládat, že urbanizace střední Evropy v době laténské má domácí kořeny, na Středomoří nezávislé. Ovlivněny mohly být pouze některé formy jejího vnějšího projevu.

Urbanizace je vždy spojena s pohybem lidí do měst a naopak. Hledáme-li, odkud lidé do center a posléze i oppid přicházeli, zjišťujeme, že pro jejich původ v často uváděné se-

Obr. 18. Populační změny v průběhu urbanizačního procesu v pojetí diferenciální urbanizace (dle *van den Berg et al. 1982*; CORE – městské jádro, FUR – funkční městský region, RING – zázemí).

Fig. 18. Population changes during urbanisation process in differential urbanisation interpretations (according to *van den Berg et al. 1982*; CORE – town core, FUR – functional town region, RING – background).

verní Itálii postrádáme doklady. Naopak nálezy v NRC i nížinných oppidech prokazují, že se sem postupně sestěhovali výrobci produkující domácí zboží, nikoliv cizí řemeslníci. Např. keramika bývá typická nejen pro střední Evropu obecně, ale i pro každý region, ve kterém se příslušné centrum nachází. Podobně je tomu s výšinným oppidy. U nich sice nemůžeme pozorovat bezprostřední návaznost na předchozí osídlení místa, nicméně v materiální kultuře naprosto převažují domácí tradice. Ostatně typický projev výšinných oppid, opevnění typu *Pfostenschlitzmauer*, je rovněž středoevropského, nikoliv antického původu. U některých výšinných oppid je možné právě na základě materiální kultury a změn ve struktuře osídlení předpokládat, že se na ně přesunula část populace z okolních regionů (Staré Hradisko, Stradonice).

Urbanizaci si lze tedy ve střední Evropě představit jako proces na antickém světě primárně nezávislý. Nelze ani tvrdit, že v době laténské jde o první takový jev ve středoevropském pravěku. Zřejmě právem se (mj. v souvislosti s novými objevy na Heuneburgu) dnes mluví o urbanizačních a centralizačních procesech v pozdní době halštatské a časně době laténské (*Krausse Hrsg. 2008*). A vzhledem k existenci centrálních sídlišť i hradišť již v dřívějších dobách nelze ani tento proces považovat za nejstarší (srov. např. *Uenze 1993*, 13; *Zimmermann 1995*, 92–108; *Salač 2002a*, 36–41, ad.).

Vznikání a zanikání centrálních sídlišť, v nichž docházelo k relativní koncentraci obyvatelstva, ekonomickým a jiným aktivitám, tedy urbanizace v obecném pojetí, je přirozený proces v lidských dějinách od vzniku stálých sídlišť. V tomto smyslu by bylo možné říci, že proces urbanizace doprovází dějiny lidské společnosti ve střední Evropě již od neolitu – ovšem za předpokladu, že chápeme zanikání center či dokonce období (zdanlivě) bez nich, jako určitou fázi cyklického procesu urbanizace. Takový pohled na pravěkou sídlištní strukturu umožňuje tzv. diferenciální urbanizace¹¹, která registruje množství lidí v centrech, jejich zázemí a na venkově a která pojímá urbanizaci jako nekonečný cyklus sestávající ze čtyř stádií: urbanizace (relativní kumulace obyvatelstva ve městech), suburbanizace (vystěhovávaní obyvatel na okraje měst či do jejich blízkosti), dezurbanizace (rozklad

¹¹ Obor zabývající se vývojem moderních měst ve vztahu ke celé struktuře osídlení (*van den Berg et al. 1982*).

systemu a vyliďňování měst) a reurbanizace (*van den Berg et al. 1982*). Toto hledisko lze vztáhnout k celým regionům, chronologickým úsekům či kulturním celkům apod. (*obr. 18*). Je však zřejmé, že jednotlivá stádia trvala v různých obdobích různě dlouhou dobu, některá mohou v cyklu i chybět (např. suburbanizace). Křivky zobrazující urbanizaci jednotlivých chronologických úseků či geografických regionů by tedy měly nutně specifický průběh.

Na tomto místě je nutno připomenout, že do podobně širokého časového rámce zařadil výstavbu oppid před více než čtyřiceti lety již *Jiří Neustupný (1969)*, který sice ztotožnil města pouze s opevněnými hradišti, v mnoha aspektech však dospěl k podobným závěrům. V neposlední řadě upozornil na fakt, že laténská oppida jsou vzhledem k zemědělskému zázemí, a tedy z hlediska zásobování potravinami i běžnými životními potřebami, umístěna velmi nevhodně. Široký časový záběr mu zároveň umožnil konstatovat, že oppida (odhlédneme-li od jejich rozměrů) nejsou v tomto směru v pravěku zcela výjimečná. Podobně nevýhodné polohy zaujala např. hradiště v pozdní době bronzové či halštatské.

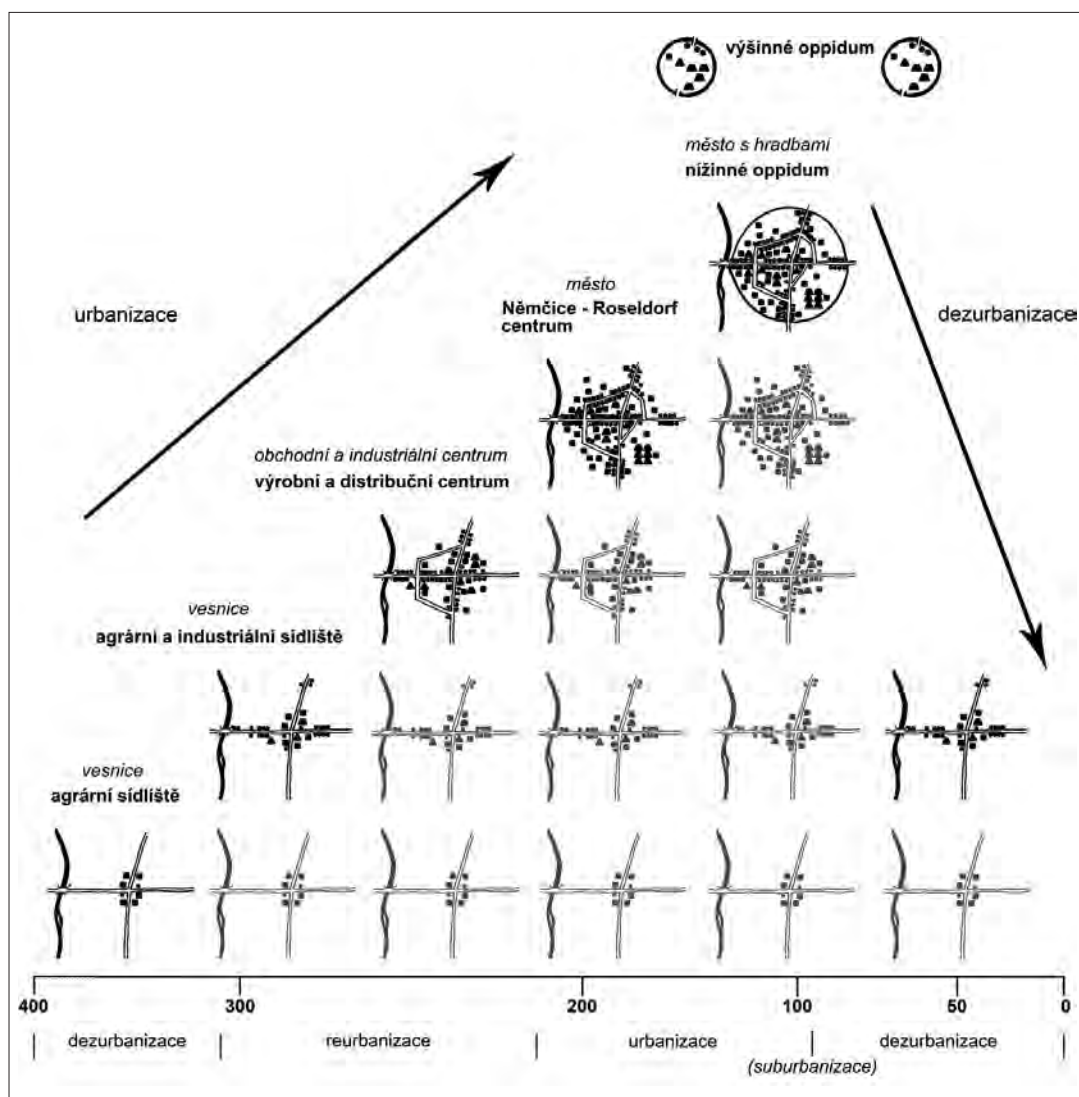
2.7. Urbanizační cyklus v době laténské

Urbanizaci v době laténské lze chápat také jako součást nekonečného, cyklicky se opakujícího procesu následovně: Poté, co v 6. a 5. stol. př. Kr. (H D – LT A) dosáhla *urbanizace* svého maxima (např. Heuneburg, Závist; srov. *Krausse Hrsg. 2008*), došlo na přelomu 5. a 4. stol. př. Kr. (LT A/B1) v prostoru laténské kultury k rychlé a zásadní *dezurbanizaci*.¹² Stará hradiště/centra zanikla a naprostá většina sídlišť získala výrazně venkovský, agrární charakter (*obr. 19*). Ani ve 4. stol. př. Kr. (LT B1) však nejspíše nebyla všechna sídliště stejně významná. Osady v příhodných polohách začaly, zprvu velmi pozvolna, přitahovat neagrární ekonomické činnosti a část populace. Z tohoto období jich však dosud známe velmi málo. Usuzovat na tento trend můžeme pouze v některých regionech (např. Lovosicko; *Zápotocký 1973; Salač 2000a*), či nepřímou na základě dílenských okruhů např. šperků (např. *Kruta 1975, 185–187*). Nečetné dílny musely pracovat na konkrétních sídlištích, přičemž alespoň několik výrobců v populaci by patrně bylo možné označit za specialisty. Rovněž distribuce výrobků prokazatelně fungovala.

Již v závěru 4. stol. př. Kr. (LT B2) můžeme pozorovat, že se trend obrací a nastává pozvolna fáze *reurbanizace*. V průběhu 3. stol. př. Kr. (LT B2-C1) tato tendence zesiluje a nastává fáze *urbanizace*. Vznikají centra např. v Lovosicích, Němčicích, Roseldorfu, Manchingu, v nichž se kumuluje obyvatelstvo i výrobní prostředky. Objevuje se výrazný projev nových ekonomických vztahů – keltské mincování (např. Kolníková in: *Čižmář et al. 2008, 667–671*).

Vrcholu dosahuje proces urbanizace ve 2. pol. 2. stol. př. Kr. (LT C2-D1a), kdy kulminuje koncentrace lidí i výroby ve VDC a NRC. K tomu jsou jakožto odraz dalších společenských, nejspíše primárně neekonomických procesů zakládána výšinná oppida. Také na některých z nich se kumuluje obyvatelstvo, výroba a obchod. Chronologické vztahy mezi oppidy a centry zatím nejsou objasněny, nicméně je zřejmé, že v tomto období existují alespoň zčásti vedle sebe ve vzájemné symbióze (srov. např. Lovosice – Závist – Stradonice, Manching – Kelheim – Berching-Pollanten, Bratislava – Hainburg, Němčice – Staré Hradisko /ve stupni LT C2/).

¹² Fázi *suburbanizace* nelze prokázat.

Obr. 19. Proces urbanizace v době laténské.

Fig. 19. Urbanisation process during La Tène period.

Dnešní stav pramenů neumožňuje prokázat, zda následně docházelo k projevům *suburbanizace*, pro niž by mohly svědčit Caesarovy zmínky o sídlech aristokracie mimo oppida (*aedificia privata*), popř. některé archeologické situace. Jisté však je, že v desetiletích okolo přelomu 2. a 1. stol. př. Kr. (LT D1a/b) nastává fáze *deurbanizace*. Některá centra zanikají (Němčice), jiná se opevňují, za následného postupného odlivu obyvatel i výrobních kapacit (Manching; *obr. 16*). Dochází i k řídnutí osídlení na některých výšinných oppidech (Závist).

Celý proces se výrazně urychluje okolo poloviny 1. stol. př. Kr. (LT D1b/D2). Tehdy se také začíná do té doby vcelku shodný vývoj v jednotlivých oblastech laténské kultury výrazně rozrůžňovat. V Čechách a jejich nejbližším okolí zanikají výšinná oppida, a to v naprosté většině definitivně. Proces reurbanizace v jejich areálech již nikdy nenastal.¹³ Zanikají i některá neopevňovaná centra (Berching-Pollanten) a nížinná oppida (Manching). Centra v obzvlášť příhodných polohách osídluje nová kultura. Např. Lovosice a Kolín na Labi obsazují Germáni, jejich areály a blízká okolí však vykazují i ve změněné situaci mimořádné nálezy i rozsah osídlení. Prostor Lince přebírají o něco později od zbytků keltského obyvatelstva Římané, podobně i Straubing, Pasov či oblast Hainburgu (Devín, Carnuntum). Tato centra a jejich funkce nezanikají, pouze se mění jejich forma, někdy i lokální poloha v terénu, a postupně v nich nastává opět fáze *reurbanizace*, která se však v prostředí vznikajících římských provincií ubírá zcela jiným tempem a směrem, než na germánských územích (např. *Hüssen – Irlinger – Zanier Hrsg. 2004; Humer Hrsg. 2006*).

V jiných oblastech dochází v 1. stol. př. Kr. k přesunu center na výšinné a opevněné polohy, přičemž se jejich rozlohy, počty obyvatel i výrobní kapacity výrazně zmenšují (*obr. 17*; např. horní Porýní: Basel, Breisach, Sissach). S postupující romanizací nastává i zde přechod do fáze *reurbanizace*, byť za změněných kulturních i mocenských podmínek.

V samotné Galii byl urbanizační proces v této době již odlišný, známky výrazné *deurbanizace* zde pozorovat nelze. Římané existující galskou sídelní strukturu převzali a udrželi v relativní ekonomické prosperitě a mocenské stabilitě (srov. např. *Bedon 1999*). Postupně z ní ovšem odstranili cizorodé prvky – výšinná oppida (např. Bibracte, Gergovie). Některá z nich nahradila sídliště v nížinách (např. Bibracte – Augustodunum).¹⁴ Římané tak navrátili do procesu urbanizace původní ryze praktická hlediska.

2.8. K příčinám vzniku a zániku oppid

Zdá se, že výstavba oppid na kopcích formou velkorysých jednorázových projektů se vymyká přirozenému hospodářskému a urbanizačnímu vývoji ve střední Evropě. Příčiny jejich zakládání se proto nezdá hledat v něm, nýbrž vně systému. Někdy se tvrdí, že výstavbu oppid přinesli do střední Evropy Keltové (Bójové) vyhnání z Itálie (viz výše). Jindy se výstavba opevnění spojuje s vnějším nebezpečím, nejčastěji s tažením Kimbrů a Teutonů v letech 113–102 př. Kr. (*Sievers 2003, 94–103; Čížmář et al. 2008, 666*). V tomto případě se však nejspíš jednalo o jedno z mnoha tažení kmenů, ke kterým v době laténské docházelo, a zprávy se nám o něm dochovaly jenom proto, že se dotklo zájmů Říma, podobně jako později např. tažení Helvétů. Z pohledu urbanizace se ostatně nezdá být pravděpodobné, že by podstatnou změnu struktury osídlení, a tedy i společenských a ekonomických vazeb na rozsáhlém území od Karpatské kotliny po Atlantický oceán, mohlo zapříčinit vnější ohrožení. Domnívám se, že příčiny výstavby oppid, stejně jako předtím neopevňovaných center, tkví především v samotné keltské společnosti (podobně např. *Wendling 2010*). Protože nelze předpokládat, že by si jejich budování vyžádaly ryze ekonomické důvody, vynutily si je nejspíše měnící se mocenské vztahy, a tím i potřeby elit či celých kmenů manifestovat svou

¹³ V tomto směru představuje areál Závisti se svým osídlením z mladší doby římské a raného středověku ve střední Evropě naprostou výjimku.

¹⁴ Analogii ve střední Evropě představuje vybudování Carnunta poblíž někdejšího oppida Hainburg.

moc. Mohly být i projevem zvýšeného sociálního napětí, konfliktů mezi elitami či kmeny apod. Na druhou stranu je ovšem možno chápat výstavbu rozsáhlých pevností jako projev stability a ekonomické prosperity, jinak by nebylo možné tak rozsáhlé a náročné projekty vůbec uskutečnit (srov. též *Neustupný 1969*).

Podobně zánik oppid nelze vysvětlit pouze vnějšími vlivy, tedy útoky Římanů a Germánů. Ostatně dnes je zřejmé, že k zániku oppid došlo několik desetiletí před tím, než Římané v r. 15 př. Kr. vůbec překročili Alpy. Také významnější podíl Germánů na zániku oppid je archeologicky neprokazatelný. Na jiných místech jsem se pokusil poukázat na možné ekonomické důvody zániku výšinných oppid spočívající v jejich komplikovaných vazbách k zemědělskému zámezí (např. *Salač 1993; 1996; 2000b; 2002a; 2005*).

Výstavba výšinných oppid v klimaticky i půdně méně vhodných až nevhodných podmínkách působila postupně vzrůstající hospodářské potíže. Zvláště komplikované bylo zřejmě zajištění potravin pro vzrůstající počet jejich obyvatel. Výšinná oppida, resp. jejich bezprostřední zázemí, nebyla schopna zcela pokrýt svou potřebu potravin¹⁵ a byla nucena potraviny dovážet (takovou situaci předpokládá např. *M. Čižmář /2002, 29/* pro Staré Hradisko). Oppida dovážela kromě potravin jistě i některé suroviny (např. dřevo, neželezné a drahé kovy; srov. *Čižmář 2002, 25*), ale i některé řemeslné výrobky, jak dokládá masivní import žernovů z Čech na Staré Hradisko (*Čižmář – Leichmann 2002*). Hospodářská situace oppid však nebyla natolik suverénní, jak se dříve soudilo, neboť zde existovala VDC a NRC, která zajišťovala značnou část řemeslné produkce. Prosadit se pouze ekonomickými prostředky bylo zřejmě obtížné. Právě ta výšinná oppida, která vykazují vyšší koncentraci obyvatelstva i řemeslné výroby, se tedy musela aktivně podílet na obchodní činnosti. Postupem času byla na fungujícím obchodě stále závislejší, nejen s ohledem na vyšší podíl populace žijící v oppidech, ale i vzhledem ke zmenšujícím se potravinovým i surovinovým zdrojům v jejich nejbližším okolí. Je velmi pravděpodobné, že za několik generací byly v okolí výšinných oppid vyčerpány alespoň trochu kvalitní zemědělské půdy, stejně jako např. zdroje dřeva na opakující se opravy hradeb, stavební materiál i otop atd. Hospodářské potíže tedy vzrůstaly podstatně rychleji než u center v nížinách, oproti nimž byla výšinná oppida z ekonomického hlediska ve značné nevýhodě.

Na nevýhodné polohy (výšinných) oppid z hlediska jejich zásobování potravinami, ale i kontroly dopravy, obchodu i uplatňování moci bylo v minulosti již několikrát upozorněno (např. *Neustupný 1969; Preidel 1978; Jud 1998*). Velmi přesně situaci výšinných oppid vystihl *O. Buchsenschutz (2002, 64)*: „Wie erklärt man, was die Wirtschaft betrifft, diesen Rückzug der in der Ebene liegenden Siedlungen auf die Anhöhen, vom Verkehrsknotenpunkt an die Ränder des Gemeinwesens? Es handelt sich offensichtlich um eine politische Entscheidung, die der wirtschaftlichen Logik entgegensteht.“ Přesto nadále přežívá představa o jejich výhodných polohách, bezprostředních vazbách na surovinové zdroje, dálkové cesty a další ekonomické aktivity.

Předpokládám, že výstavba oppid na kopcích představovala z ekonomického hlediska systémovou chybu, která způsobila trvalé hospodářské potíže, nejen oppidům, ale i celé společnosti. Dokonale opevněná oppida tak paradoxně představovala nejslabší článek pozdně laténské civilizace. V 1. stol. př. Kr. potíže vrcholily, celý hospodářský systém se dostal na

¹⁵ V tomto směru může Závist představovat ve středoevropském měřítku výjimku.

pokraj kolapsu. Co bylo spouštěcím momentem rychlého procesu, který okolo poloviny posledního století př. Kr. vedl k definitivnímu rozkladu laténské civilizace, není jasné. A jen obtížně jej budeme zjišťovat, neboť nestabilní systém může přivést k rozkladu i zdánlivě malý impuls. Lze si jej dobře představit např. v podobě několika po sobě jdoucích neúrod, které způsobí vážné potíže i prosperujícím společnostem; krátké a výrazné klimatické výkyvy postihují zpravidla rozsáhlejší území, takže si sousední regiony nemohou vypomáhat (*Maise 1998*, 210–213).

Jakýkoliv nedostatek vede k napětí ve společnosti, pro nedostatek potravin to platí dvojnásobně. Je tedy nutno počítat s místními konflikty, ale i střety mezikmenovými. Docházelo k přesunům částí kmenů, které jsou zčásti zachyceny i v písemných pramenech (*Tomaschitz 2002*). Opominout nelze ani konflikty větších rozměrů, např. napadení Galie Římany, či o něco později devastující útoky Dáků v Karpatské kotlině. Tyto nepokoje průběh krize nepochybně urychlily a prohloubily. Je pravděpodobné, že všechny tyto faktory působily současně a ve svých důsledcích vedly k zániku nejen oppid, ale i celé laténské civilizace. Její zbytky přežily pouze tam, kde se Keltové dostali včas do kontaktu s římským prostředím. Východně od Rýna a severně od Dunaje byla však tato civilizace zcela překryta germánskou, ve své podstatě hluboce pravěkou kulturou (např. *Salač 2000; 2002; 2005*).

Oppida tedy byla opuštěna a osídlení se stáhlo do nížin. Obchodní systém byl rozvrácen, specializované dílny neměly pro koho pracovat, a proto zanikly nejen na výšinných oppidech, ale i v nížinných centrech a oppidech (to je patrné např. v Manchingu; *Sievers 2004*). V českém prostoru se rozšířila germánská grossromstedtská kultura, která z předchozí keltské civilizace prakticky nic nepřejala, nejspíš záměrně, což vedlo k definitivnímu ukončení výrobních činností v duchu laténských tradic (*Salač 2010*). Výšinná oppida kolaps laténské civilizace nepřezila, na rozdíl od některých VDC a NRC, nacházejících se v nejvýhodnějších dopravně-geografických polohách (např. Lovosice, Kolín, Bratislava, Bazilej, Linec, Pasov). Tato centra převzaly následné kultury a civilizace.

3. Závěr – několik jistot a nejistot

Je zřejmé, že výstavba oppid sama o sobě nepředstavuje urbanizační proces, je jen jeho součástí, v případě výšinných oppid dokonce jeho slepou uličkou.

Je zřejmé, že rozpoznat význam laténských oppid a neopevněných center v procesu urbanizace nám umožní pouze zasazení jejich areálů i celé laténské sídlištní struktury do širokého kontextu předchozího i následného vývoje.¹⁶

Je zřejmé, že urbanizaci je možno a nutno zkoumat na různých regionálních a chronologických úrovních, přičemž samotná změna měřítko může s sebou nést i specifické zaměření a metody sledování tohoto procesu, nebo dokonce nutnost jeho odlišného chápání, což může vést k různým závěrům.

Je zřejmé, že výhradně na samotných oppidech nemůžeme příčiny jejich vzniku ani zániku nalézt. Tuto skutečnost přesvědčivě ukazují dějiny bádání.

¹⁶ Podobná analýza byla vytvořena pro Languedoc (srov. *Durand-Dastés et al. 1998*). Vzhledem k tomu, že počíná právě vznikem oppid, i vzhledem k odlišným geografickým i klimatickým podmínkám ji sice nelze aplikovat na urbanizační procesy doby laténské ve střední Evropě, představuje však pro podobné bádání velkou inspiraci.

Je zřejmé, že předložený pohled je značně generalizující, a tudíž zjednodušený. Ve skutečnosti probíhal vývoj mnohem komplikovaněji a lišil se v různých v časových úsecích i geografických oblastech. Chceme-li však změnit dosavadní univerzální pohled na oppida jako města, lze tak učinit nejnázem právě vytvořením jiného univerzálního modelu. Ten je ale nutné dále rozpracovávat.

Není jisté, zda výše uvedené argumentace založené na kvantitě nálezů jsou metodicky zcela správné. Množství nálezů totiž odráží i způsob zániku sídlišť. Z tohoto hlediska není zřejmé, proč si obyvatelé Němčic při opouštění svého sídliště s sebou nevzali tolik užitečných a jistě i drahocenných předmětů. Nevíme, proč v době, v níž se předpokládá významná role recyklace materiálů (např. *Sievers 2003*, 132–134), obyvatelé pevnosti na Münsterhügeln v Basileji nevysbírali důsledně prostor sousedního sídliště v poloze Gasfabrik. Proč totéž neudělali Germáni na oppidu ve Stradonicích, když měli jedno ze svých nejstarších sídlišť přímo v jeho sousedství?

Není jisté, zda je korektní užívat pro dobu laténskou termín město. Množství definic tohoto pojmu samo o sobě dokládá, že pouze odrážejí názory moderních badatelů na tento jev. Jde o moderní konstrukty, jejichž vztah k někdejší realitě je zpravidla velmi volný. Není tudíž jisté, zda neustálé hledání definice města doby laténské na základě antických, středověkých či moderních analogií, nebo vytváření pomocných pojmů (např. protoměsto) povede k výraznějšímu rozšíření našich poznatků o tehdejší urbanizaci.

Není jisté, zda je správné užívat termíny oppidální kultura, civilizace oppid apod., když většina jejich výrazných projevů vznikla a rozvinula se ještě před budováním oppid a i v době jejich existence existovala mimo jejich areály – strukturovaná zástavba, masová řemeslná výroba, obchod, mincování apod.

Není jisté, zda lze samotnou výstavbu oppid považovat za vyvrcholení procesu urbanizace, nebo spíše za projev krize a počátek dezurbanizace laténské sídlištní struktury a společnosti.

Je zřejmé, že z obecného hlediska je pro hodnocení urbanizačních procesů důležité, jaký podíl činností a populace se v jednotlivých obdobích soustřeďoval v centrálních sídlištích, nikoliv to, zda jejich vzhled odpovídá antickým či středověkým sídlištím, která dnes za města považujeme.

Není zřejmé, jak podíl populace a výroby soustředěný v centrech zjistit.

Tato práce vznikla v rámci projektu „Čechy a střední Evropa mezi lety 400 př. až 100 po Kr. (Keltové, Germáni a Římská říše) – syntéza a interpretace“ (reg. č. 405/11/0603) podporovaného GA ČR.

Literatura

- Audouze, F. – Buchsenschutz, O. 1989: Villes, villages et campagnes de l'Europe celtique. Paris.*
Baral, Ph. 2003: Agglomérations ouvertes et oppida dans les plaines de Saône et du Doubs. Bilan et perspectives à partir de l'étude de quelques cas, Archeologia Mosellana 5, 199–213.
Bedon, R. 1999: Les villes des trois Gaules de César à Néron dans leur contexte historique, territorial et politique. Paris.
van den Berg, L. – Drewet, R. – Klaasen, L. H. – Rossi, A. – Vijverberg, C. H. T. 1982: A Study of Growth and Decline. Urban Europe 1. Oxford.
Böhm, J. 1935: Staré Hradisko, Ročenka národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané XII, 5–16.

- Böhm, J. 1936:* Staré Hradisko II, Ročenka národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané XIII, 5–33.
- *1937:* Staré Hradisko III, Ročenka národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané XIV, 5–36.
- *1941:* Kronika objeveného věku. Praha.
- *1946:* Naše nejstarší města. Praha.
- *1963:* Prvobytné pospolná společnost. In: Československá vlastivěda II. Dějiny sv. 1, Praha, 15–106.
- Boos, A. 1989:* „Oppidum“ im caesarischen und im archäologischen Sprachgebrauch – Widersprüche und Probleme, *Acta Praehistorica et Archaeologica* 21, 53–73.
- Bouzek, J. 2007:* Keltové našich zemí v evropském kontextu. Praha.
- Břeň, J. 1966:* Třísov. Praha.
- Buchsenschutz, O. 2002:* Die Entstehung von Wirtschaftszentren in Gallien. In: C. Dobiat – S. Sievers – Th. Stöllner Hrsg., *Dürrnberg und Manching. Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum*, Bonn, 63–76.
- *2007:* Les Celtes de l'âge du Fer. Paris.
- *2008:* Des champs de bataille nationaux aux „oppida“ européens. In: M. Reddé – S. von Schnurbein Hrsg., *Alésia et la Bataille du Teutoburg, Un parallèle critique des sources*, Paris, 181–193.
- Buchsenschutz, O. – Colin, A. – Firmin, G. – Fischer, B. – Guillaumet, J.-P. – Krausz, S. – Marinval, P. – Orellana, L. – Pierret, A. 2000:* Le village celtique des Arènes à Levroux. Levroux.
- Buchtela, K. – Niederle, L. 1910:* Rukověť české archeologie. Praha.
- Castagné, É. 1868:* Mémoire sur la découverte d'un oppidum avec murailles et emplacements d'habitations gauloises à Murcens, commune de Cras. Cahors.
- Collis, J. 1984:* Oppida. Earliest Towns North of the Alps. Sheffield.
- *1993:* Die Oppidazivilisation. In: H. Dannheimer – R. Gebhard Hrsg., *Das keltische Jahrtausend*, Mainz, 102–106.
- Cunliffe, B. – Rowley, T. eds. 1976:* Oppida: the Beginnings of Urbanisation in Barbarian Europe. BAR Supplementary Series 11. Oxford.
- Czerska, B. 1976:* Osada celtycka koło wsi Nowa Cerekwia w pow. Głubczyce w świetle najnowszych badań, *Studia archeologiczne* 7, 95–138.
- Čižmář, M. 1993:* Keltská okupace Moravy (doba laténská). In: V. Podborský ed., *Pravěké dějiny Moravy*, Brno, 380–423.
- *2002:* Keltské oppidum Staré Hradisko. Olomouc.
- Čižmář, M. – Kolníková, E. 2006:* Němčice – obchodní a industriální centrum doby laténské na Moravě, *Archeologické rozhledy* 58, 261–283.
- Čižmář, M. – Kolníková, E. – Noeske, H.-Ch. 2008:* Němčice-Viceměřice – ein neues Handels- und Industriezentrum der Latènezeit in Mähren, *Germania* 86, 655–700.
- Čižmář, M. – Leichmann, J. 2002:* Laténské žernovy ze Starého Hradiska, *Památky archeologické* 93, 259–271.
- Čižmářová, J. 2004:* Encyklopedie Keltů na Moravě a ve Slezsku. Praha.
- Dehn, W. 1971:* Einige Bemerkungen zur Erforschung gallischer Oppida in Frankreich, *Archeologické rozhledy* 23, 393–405.
- Déchelette, J. 1901:* Le Hradischt de Stradonitz en Bohême et les fouilles de Bibracte. Mâcon.
- *1904:* Les Fouilles de Mont Beuvray de 1897–1904. Paris.
- *1914:* Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romain. II. Archéologie celtique ou proto-historique. IIIe partie: Second âge du fer ou époque de la Tène. Paris.
- Dembski, G. 2008:* Zum Geldverkehr in der keltischen Siedlung Roseldorf (Niederösterreich). In: E. Lauer mann – P. Trebsche Hrsg., *Heiligtümer der Druiden. Opfer und Rituale bei den Kelten*, Asparn an der Zaya, 64–69.
- Dobesch, G. 2004:* Zentrum, Peripherie und „Barbaren“ in der Urgeschichte und der Alten Geschichte. In: H. Friesinger – A. Stuppner Hrsg., *Zentrum und Peripherie – Gesellschaftliche Probleme in der Frühgeschichte*, Wien, 11–93.
- Drda, P. 1977:* Laténská osada Vikletice I, *Archeologické rozhledy* 29, 363–393.
- Drda, P. – Rybová A. 1995a:* Les Celtes de Bohême. Paris.
- *1995b:* Prostorové rozložení specializovaného řemesla v zástavbě keltského oppida, *Archeologické rozhledy* 47, 596–613.
- *1997:* Keltská oppida v centru Boiohaema, *Památky archeologické* 88, 65–123.
- *1998:* Keltové a Čechy. Praha.

- Drda, P. – Rybová A. 2001: Model vývoje velmožského dvorce 2.–1. století před Kristem, Památky archeologické 92, 284–349.
- Durand-Dastés, F. – Favory, F. – Fiches, J. L. – Mathian, H. – Puimain, D. – Raynaud, C. – Sanders, L. – van der Leeuw, S. 1998: Des oppida aux métropoles. Paris.
- Dziągiewska, M. – Dziągiewski, K. 2008: Na rubeżach celtického świata. Badania wioski sprzed 2200 lat w Podleżu koło Krakowa, Alma mater – miesięcznik Uniwersytetu Jagiellońskiego 99, 55–60.
- Fichtl, S. 2000: La ville celtique. Les oppida de 150 av. J.-C. à 15 ap. J.-C. Paris.
- Filip, J. 1946: Hospodářský stav našich zemí na rozhraní letopočtu, Obzor prehistorický 13, 22–26.
- 1948: Pravěké Československo. Praha.
- 1956: Keltové ve střední Evropě. Praha.
- 1963: Keltská civilizace a její dědictví. Praha (3. vyd.).
- 1971: Die keltische Besiedlung Mittel- und Südosteuropas und das Problem der zugehörigen Oppida, Archeologické rozhledy 23, 263–272.
- Filip, J. ed. 1971: Symposium „Keltische Oppida in Mitteleuropa und im Karpatenbecken, Praha – Liblice, 21.–26. September 1970“, Archeologické rozhledy 23, 263–334, 377–604.
- Fischer, T. – Rieckhoff-Pauli, S. – Spindler, K. 1984: Grabungen in der spätkeltischen Siedlung im Sulztal bei Berching-Pollanten, Lkr. Neumarkt, Oberpfalz, Germania 62, 312–372.
- Franz, L. 1942: Eine keltische Niederlassung in Südböhmen. Prag.
- Furger-Gunti, A. 1979: Die Ausgrabungen im Basel Münster I. Die spätkeltische und augusteische Zeit (1. Jahrhundert v. Chr.). Basel.
- Gebhard, R. 1989: Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching. Stuttgart.
- Götze, A. 1902: Steinsburg auf dem Kleinen Gleichberg bei Römhild, eine vorgeschichtliche Festung. Neue Beiträge zur Geschichte deutschen Altertums 16. Meiningen.
- 1907: Die Arbeiten auf dem Steinsburg im Jahre 1907. Neue Beiträge zur Geschichte deutschen Altertums 21. Meiningen.
- Guichard, V. – Sievers, S. – Urban, O. H. dir. 2000: Les processus d'urbanisation à l'âge du Fer. Bibracte 4. Glux en Glenne.
- Guillaumet, J.-P. 1985: Chalon Eduen. In: L. Bonnamour – A. Duval – J.-P. Guillaumet eds., Les âges du fer dans la vallée de la Saône, Paris, 113–118.
- Hagget, P. 1965: Locational Analysis in Human Geography. London.
- Herrmann, F. R. 1975: Grabungen im Oppidum von Kelheim 1964 bis 1972, Ausgrabungen in Deutschland 1, 298–311.
- Hlinka, B. – Radoměřský, P. 1996: Peníze, poklady, padělky. Praha.
- Holzer, V. 2009: Roseldorf. Interdisziplinäre Forschungen zur größten keltischen Zentralsiedlung Österreichs. Wien.
- Holzer, V. – Karwowski, M. 2008: Glasfunde der Grabungen 2001 bis 2007 aus der keltischen Zentralsiedlung in Roseldorf, Niederösterreich, Fundberichte aus Österreich 47, 153–172.
- Humer, F. Hrsg. 2006: Legionsadler und Druidenstab. Vom Legionslager zur Donaumetropole. Horn.
- Hüssen, C.-M. – Irlinger, W. – Zanier, W. 2004: Spätlatènezeit und frühe römische Kaiserzeit zwischen Alpenraum und Donau. Bonn.
- Christaller, W. 1933: Die zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmässigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen. Jena.
- Jacobi, G. 1974: Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching. Wiesbaden.
- Jansová, L. 1962: Oppidum celtique de Hrazany sur la Vltava moyenne. In: Historica IV, Praha, 5–21.
- 1965: Hrazany, keltské oppidum na Sedlčansku. Praha.
- 1986/1988/1992: Hrazany. Das keltische Oppidum in Böhmen I–III. Praha.
- Johnston, R. J. – Gregory, D. – Pratt, G. – Wotts, M. eds. 2000: The Dictionary of Human Geography. Oxford (4. vyd.).
- Jud, P. 1998: Zentralsiedlungen oder Grenzkastelle? Einige Überlegungen zur Funktion der spätlatènezeitlichen Befestigungen am südlichen Oberrhein. In: Mille fiori. Festschrift für Ludwig Berger. Forschungen in Augst 25, Augst, 269–275.
- Kaenel, G. 2006: Agglomérations et oppida de la fin de l'âge du fer. Une vision syntétique. In: C. Haselgrove dir., Celtes et Gaulois. L'Archéologie face à l'Histoire. Le mutations de la fin de l'âge du Fer, Glux-en-Glenne, 17–36.

- Kaenel, G. – Curdy, P. – Carrard, F. 2004: L'oppidum du Mont Vully. Fribourg.
- Kaindl, M. 2010: Die jüngerlatènezeitliche Großsiedlung von Steinebach a. Wörthsee im Landkreis Starnberg, Bericht den Bayerischen Bodendenkmalpflege 51, 127–195.
- Kappel, I. 1969: Die Graphittonkeramik von Manching. Wiesbaden.
- Karwowski, M. 2004: Latènezeitlicher Glaseringschmuck aus Österreich. Wien.
- Kellner, H.-J. 1990: Die Münzfunde von Manching und die keltischen Fundmünzen aus Südbayern. Stuttgart.
- Kolníková, E. 2006: Les monnaies. Témoins de la prospérité et des contacts lointains de l'habitat celtique de Nemcice-Vícemerice, Dossiers archéologie et sciences des origines 313, 56–61.
- Koutecký, D. 1970: Knovízské a laténské sídliště ve Veliké Vsi na Podbořansku, Archeologické rozhledy 22, 24–77.
- Koutecký, D. – Venclová, N. 1979: K problematice severozápadních Čech v době laténské a římské. Sídliště Počerady I a II, Památky archeologické 70, 42–112.
- Koutecký, D. et al. 1980: Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1953–1972. Praha.
- Krämer, W. 1957: Manching I. Zu den Ausgrabungen in dem keltischem Oppidum vom Manching 1955, Germania 35, 32–44.
- 1958: Manching, ein vindelikisches Oppidum an der Donau. In: Neue Ausgrabungen in Deutschland, Berlin, 175–222.
- 1962: Manching II. Zu den Ausgrabungen in den Jahren 1957 bis 1961, Germania 40, 293–317.
- Krämer, W. – Schubert, F. 1970: Die Ausgrabungen in Manching 1955 bis 1961. Wiesbaden.
- Krausse, D. Hrsg. 2008: Frühe Zentralisierungs- und Urbanisierungsprozesse. Zur Genese und Entwicklung frühkeltischer Fürstentümer und ihres territorialen Umlandes. Kolloquium des DFG-Schwerpunktprogramms 1171 in Blaubeuren 9. 11. Oktober 2006. Stuttgart.
- Kruta, V. 1975: L'art celtique en Bohême. Les parures métalliques du Ve au IIe siècle avant notre ère. Paris.
- 1978a: Les Celtes. Paris.
- 1978b: Celtes de Cispadane et Transalpines au IVe et IIIe siècle avant notre ère: données archéologiques, Studi Etruschi 47, 149–174.
- 2000: Les Celtes. Histoire et dictionnaire. Des origines à la romanisation et au christianisme. Paris.
- 2001: Le monde des Celtes. Aux racines de l'Europe. Paris.
- Křivánek, R. – Čížmář, M. 2007: The combination of magnetometric prospection and other non-destructive survey methods of a large La Tène site near Němčice, Central Moravia, present results and future possibilities, Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 41, 205–207.
- Kysela, J. 2009: Beaten Boii and Unattested Urbanisation. Observations on the Theory about north Italian Origin of the Oppida. In: R. Karl – J. Leskovar Hrsg., Interpretierte Eisenzeiten 3, Linz, 227–236.
- 2010: Italští Bójové a česká oppida, Archeologické rozhledy 62, 150–177.
- Lipka, F. 1909: Stradonice Moravské?, Pravěk 5, 35–38.
- Ludikovský, K. 1964: Dělno na moravských nižinných keltských sídlištích. In: Archeologické studijní materiály 1, Praha, 126–134.
- Maier, F. 1970: Die bemalte Spätlatène-Keramik von Manching. Wiesbaden.
- Maise, Ch. 1998: Archäoklimatologie – Vom Einfluss nacheiszeitlicher Klimavariabilität in der Ur- und Frühgeschichte, Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte 81, 197–235.
- Meduna, J. 1970: Das keltische Oppidum Staré Hradisko in Mähren, Germania 48, 34–59.
- Menghin, O. 1926: Einführung in die Urgeschichte Böhmens und Mährens. Reichenberg.
- Meylan, F. 2003: Organisation urbaine et structures artisanales sur l'oppidum de Bibracte, Archaeologia Mosellana 5, 223–236.
- Militký, J. 2008: Mincovníctví v době laténské. In: N. Venclová ed., Archeologie pravěkých Čech 7. Doba laténská, Praha, 122–128.
- von Miske, K. 1908: Die prähistorische Ansiedlung Velem St. Veit I. Wien.
- Motyková, K. 2006: Příspěvek k diskusi o zániku českých oppid a o počátcích germánského osídlení Čech. In: E. Droberjar – M. Lutovský edd., Archeologie barbarů 2005, Praha, 217–228.
- Motyková, K. – Drda, P. – Rybová, A. 1984: Srovnání nálezů mincí se sídelní koncentrací v Čechách v době oppid, Slovenská numizmatika 8, 147–170.
- Motyková, K. – Rybová, A. 1983: Der Eisendepotfund der Latènezeit von Kolín, Památky archeologické, 74, 96–174.
- Musil, J. 1996: Urbanizace. In: Velký sociologický slovník II, Praha, 1358–1359.

- Müller, F. – Lüscher, G. 2004: Die Kelten in der Schweiz. Stuttgart.
- Nemeškalová-Jiroučková, Z. 1998: Keltský poklad ze Starého Kolína. Praha.
- Neustupný, J. 1969: Zu den urgeschichtlichen Vorformen des Städtewesens. In: K.-H. Otto – J. Werner Hrsg., Siedlung, Burg und Stadt, Berlin, 26–41.
- Neustupný, J. ed. 1960: Pravěké Československo. Praha.
- Neustupný, J. – Neustupný, E. 1961: Czechoslovakia before Slavs. London.
- Nierhaus, R. 1957: Eine spätlatènezeitliche Riemenzunge der Stradonitz-Kultur von Grabenstetten, Fundberichte aus Schwaben N. F. 14, 100–106.
- Orengo, L. 2003: Forges et forgerons dans les habitats laténiens de la Grande Limagne d'Auvergne. Montagnac.
- Osborne, W. 1878: Der Hradischt bei Stradonic in Böhmen und die daselbst gefundenen prähistorischen Gegenstände. Sitzungsbericht der Naturwissenschaftlichen Gessellschaft „Iris“ 241. Dresden.
- Piž, J. L. 1903: Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum. Starožitnosti země české II/2. Praha.
- 1906: Le Hradischt de Stradonitz en Bohême. Leipzig.
- 2004: Z archeologických cest. In: Zprávy České archeologické společnosti – Supplément 55, Praha.
- Pieta, K. 2008: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Nitra.
- Pingel, V. 1971: Die glatte Drehscheiben-Keramik von Manching. Wiesbaden.
- Pleiner, R. et al. 1978: Pravěké dějiny Čech. Praha.
- Preidel, H. 1978: Die keltischen Oppida, Bohemia 19, 65–84.
- Prokisch, B. 2007: Fundmünzen aus aktuellen Grabungen in Oberösterreich (2004/2006) – Ein Überblick. In: Ch. Schwanzar – G. Winkler Hrsg., Archäologie als Landeskunde. Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich 17, Linz, 35–47.
- Reinecke, P. 1930: Spätkeltische Oppida im rechtsrheinischen Bayern, Der Bayerische Vorgeschichtsfreund IX, 29–53.
- Rieckhoff, S. 2010: Raumqualität, Raumgestaltung und Raumwahrnehmung im 2./1. Jahrhundert v. Chr. Ein anderer Zugang zu den ersten Städten nördlich der Alpen. In: P. Trebsche – N. Müller-Scheeßel – S. Reinhold Hrsg., Der gebaute Raum. Bausteine einer Architektursoziologie vormoderner Gesellschaften, Münster – New York – München – Berlin, 275–304.
- Rieckhoff, S. – Biel, J. 2001: Die Kelten in Deutschland. Stuttgart.
- Rieckhoff, S. – Fichtl, S. 2011: Die Keltenstädte aus der Luft. Stuttgart.
- Rieckhoff-Pauli, S. 1980: Das Ende der keltischen Welt. Kelten – Römer – Germanen. In: Die Kelten in Mitteleuropa. Katalog der Landesausstellung in Salzburg 1980, Salzburg, 37–50.
- Rudnicki, M. 2009: Besiedlungs- und Kulturveränderungen in Kleinpolen während der späten Latènezeit und zu Beginn der älteren Römischen Kaiserzeit. In: V. Salač – J. Bemmman Hrsg., Mitteleuropa zur Zeit Marbods, Praha, 289–330.
- Rulf, J. – Salač, V. 1995: Zpráva o laténské keramice v severozápadních Čechách, Archeologické rozhledy 48, 373–418.
- Rybová, A. 1964: Pozdně laténské a časně římské sídliště v Novém Bydžově – Chudonicích (Výzkum 1960–1961). In: Acta Musei Reginaehradecensis Serie B Scientiae Sociales VII, Hradec Králové, 3–142.
- 1969: Hospodářský charakter osad z doby laténské a časně římské ve východních Čechách. In: Acta Musei Reginaehradecensis – Serie B Scientiae Sociales XI, Hradec Králové, 71–99.
- Rybová, A. – Drda, P. 1994: Stradonice. Rebirth of the Celtic Oppidum. Praha.
- Salač, V. 1990: K poznání laténského (LT C2-D1) výrobního a distribučního centra v Lovosicích, Archeologické rozhledy 42, 609–639.
- 1991: La Tène-period production and distribution centre et Lovosice. In: Archaeology in Bohemia 1986–1990, Praha, 225–227.
- 1992: Die Aussagen der Keramik zu Kontakten zwischen Böhmen und Mitteldeutschland in der Latènezeit. In: Beiträge zur keltisch-germanischen Besiedlung im Mittelgebirgsraum. Weimarer Monographien zu Ur- und Frühgeschichte 28, Stuttgart, 69–112.
- 1993: Production and exchange during the La Tène period in Bohemia, Journal of European Archaeology 1.2, 73–99.
- 1996: O hospodářství, oppidech a Marobudovi, Archeologické rozhledy 48, 60–97.
- 2000a: Lovosice in der Latènezeit, römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit. In: J. Bouzek – H. Friesinger – K. Pieta – B. Komoróczy Hrsg., Gentes, Reges und Rom. Spisy Arch. ústavu AV ČR Brno 16, Brno, 155–163.

- Salač, V. 2000b*: The oppida in Bohemia: a wrong step in the urbanization of the country?. In V. Guichard – S. Sievers – O. H. Urban dir., *Les processus d'urbanisation à l'âge du Fer. Bibracte 4*, Glux en Glenne, 151–156.
- *2001*: Laténské sklo z Lovosic. In: P. Čech – M. Dobeš edd., *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*, Praha, 223–228.
- *2002a*: Zentralorte und Fernkontakte. In: A. Lang – V. Salač Hrsg., *Fernkontakte in der Eisenzeit. Konferenz Liblice 2000*, Praha, 20–46.
- *2002b*: Kommunikationswege, Handel und Ende der Oppidazivilisation. In: C. Dobiat – T. Stöllner – S. Sievers Hrsg., *Dürrnberg und Manching, Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Bd. 7*, Frankfurt/Main, 349–357.
- *2005*: Vom Oppidum zum Einzelgehöft und zurück – zur Geschichte und dem heutigen Stand der Latèneforschung in Böhmen und Mitteleuropa, *Alt-Thüringen 38*, 279–300.
- *2009a*: Zur Interpretation der Oppida in Böhmen und in Mitteleuropa. In: R. Karl – J. Leskovar Hrsg., *Interpretierte Eisenzeiten 3*, Linz, 237–351.
- *2009b*: Zur Oppidaforschung in Böhmen und Mähren. In: S. Rieckhoff – S. Grunewald – K. Reichenbach Hrsg., *Burgwallforschung im akademischen und öffentlichen Diskurs des 20. Jahrhunderts. Leipziger Forschungen zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie Bd. 5*, Leipzig, 109–123.
- *2010*: K rozsahu a významu tzv. keltského dědictví v hospodářství starší doby římské v Čechách a ve střední Evropě. In: J. Beljak – G. Březinová – V. Varsik edd., *Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov*, Nitra, 351–370.
- Salač, V. – von Carnap-Bornheim, C. 1994*: Die westlichen Beziehungen Böhmens in der Mittel- und Spätlatènezeit am Beispiel der Keramik, *Germania 72*, 95–131.
- Schaaf, U. – Taylor, A. K. 1975*: Spätkeltische Oppida im Raum nördlich der Alpen, *Ausgrabungen in Deutschland 3*, 323–327.
- Schäfer, A. 2003a*: Die Kleinfunde der jüngerlatènezeitlichen Siedlung von Berching-Pollanten, Ldkr. Neumarkt in der Oberpfalz. Ms. disert. práce, Univerzita Marburg.
- *2003b*: Pollanten. In: *Hoops Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. 2. Auflage. Bd. 23*, Berlin – New York, 264–267.
- *2007*: Zur Chronologie und Chorologie süddeutscher Latènemünzen. In: J. Prammer – R. Sandner – C. Tappert Hrsg., *Siedlungsdynamik und Gesellschaft. Jahresbericht des historischen Vereins für Straubing und Umgebung. Sonderband 3*, Straubing, 125–144.
- Schránil, J. 1928*: Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens. Berlin – Leipzig.
- Schwarz, K. – Tillmann, H. – Treibs, W. 1966*: Zur spätlatènezeitlichen und mittelalterlichen Eisenerzgewinnung auf der Südlichen Frankenalb bei Kelheim, *Jahresbericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege 6/7*, 35–66.
- Sievers, S. 2003*: Manching – Die Keltenstadt. Stuttgart.
- *2004*: Das „Ende“ von Manching – eine Bestandaufnahme. In: C.-M. Hüssen – W. Irlinger – W. Zarnier Hrsg., *Spätlatènezeit und frühe römische Kaiserzeit zwischen Alpenrand und Donau*, Bonn, 67–71.
- Stocký, A. 1933*: Čechy v době železné. Praha.
- Šnajdr, L. 1897*: Der Burgstall von Lhotice bei Nasaberg, *Mittheilungen der Central-Commission – Neue Folge 22*, 216–218.
- *1911*: Hradiště Lhotické u Nasavrk, *Pravěk 11*, 15–17.
- Špaček, Z. 1981*: Předběžná zpráva o výzkumu na kopci „Kolo“ u Týnce nad Labem, okr. Kolín. In: *Prehistorica 8. Varia archeologica 2*, Praha, 173–178.
- Tarpin, M. 2000*: Urbs et oppidum. Le concept urbain dans l'Antiquité romaine. In: V. Guichard – S. Sievers – O. H. Urban dir., *Les processus d'urbanisation à l'âge du Fer – Eisenzeitliche Urbanisationsprozesse*, Glux-en-Glenne, 27–30.
- Tomaschitz, K. 2002*: Die Wanderungen der Kelten in der antiken literarischen Überlieferung. Wien.
- Trebsche, P. 2007*: Die Siedlungsentwicklung während der Latènezeit in Oberösterreich. In: Ch. Schwanzar – G. Winkler, *Archäologie als Landeskunde. Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich 17*, Linz, 53–65.
- Uenze, H. P. 1993*: Ein keltisches Jahrtausend? Kontinuität und Diskontinuität. In: H. Dannheimer – R. Gebhard Hrsg., *Das keltische Jahrtausend*, Mainz, 7–14.
- *2007*: Die jüngerlatènezeitliche Siedlung von Eggfling, Gde. Köfering, Lkr. Regensburg (Oberpfalz). In: J. Prammer – R. Sandner – C. Tappert Hrsg., *Siedlungsdynamik und Gesellschaft. Jahresbericht des historischen Vereins für Straubing und Umgebung. Sonderband 3*, Straubing, 125–144.

- Valentová, J. 2002: K osídlení levobřeží ohybu Labe u Kolína v době laténské, *Pravěk* NŘ 12, 209–228.
- Venclová, N. 1990: Prehistoric glass in Bohemia. Praha.
- Venclová, N. – Hulínský, V. – Frána, J. – Fikrlé, M. 2009: Němčice a zpracování skla v době laténské, *Archeologické rozhledy* 61, 383–426.
- Venclová, N. ed. 2008: *Archeologie pravěkých Čech 7. Doba laténská*. Praha.
- Waldhauser, J. 1977: Keltské sídliště u Radovesic v SZ Čechách, *Archeologické rozhledy* 29, 144–177.
- 1978: Beitrag zum Studium der keltischen Siedlungen, Oppida und Gräberfelder in Böhmen. In: P.-M. Duval – V. Kruta eds., *Les mouvements celtiques du Ve au Ier siècles avant notre ère*, Actes du XXVIIIe colloque organisé à l'occasion du IXe Congrès UISSP, Nice, 117–156.
- 1981: Keltské rotační mlýny v Čechách, *Památky archeologické* 72, 153–221.
- Waldhauser, J. – Holodňák, P. 1984: Keltské sídliště a pohřebiště u Bíliny, o. Teplice, *Památky archeologické* 75, 181–216.
- Waldhauser, J. Hrsg. 1993: Die hallstatt- und latènezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei Radovesice in Böhmen. Praha.
- Weber, F. 1903: Laténéfunde in der Umgebung von Ingolstadt, *Korrespondenzblatt für Anthropologie* 34, 25–57.
- Wendling, H. 2005: Offene „Städte“ – befestigte Höhen. Ein Sonderfall der Siedlungsstruktur im Oberrheingebiet. *Kelten an Hoch- und Oberrhein*, Stuttgart, 19–24.
- 2010: Landbesitz und Erbfolge – Ein ethnographisches Modell zur Sozialstruktur und Raumgliederung der mitteleuropäischen Latènezeit. In: P. Trebsche – N. Müller-Scheeßel – S. Reinhold Hrsg., *Der gebaute Raum. Bausteine einer Architektursoziologie vormoderner Gesellschaften*, Münster – New York – München – Berlin, 325–354.
- Werner, J. 1939: Die Bedeutung des Stadtwesens für die Kulturentwicklung des frühen Keltentums, *Die Welt als Geschichte* 5, 379–392.
- Wocel, J. E. 1865: Keltické ohrady, *Památky archaeologické a místopisné* 6, 254–263.
- 1868: *Pravěk země české*. Praha.
- Zápotocký, M. 1973: Keltská pohřebiště na Litoměřicku, *Archeologické rozhledy* 25, 139–184.
- Zimmermann, A. 1995: Austauschsysteme von Silexartefakten in der Bandkeramik Mitteleuropas. Bonn.

Oppida and urbanisation processes in Central Europe

The onset of research into Celtic oppida begins deep in the 19th century: at about the same time they also started being focussed on in France (*Castagné 1868*) and in the Czech lands (*Wocel 1865*). At the turn of the 20th century an entire range of excavations were executed at various oppida (Bibracte, Stradonice, Manching, Velem St. Vid, České Lhotice, Steinsburg or Heidengraben). The largest amount of finds came from Stradonice (*Piř 1903; 1906*) and Bibracte, which significantly impacted the view on oppida. These started being seen as regular towns. This interpretation was supported by the authority of J. Déchelette in his renowned textbook “*Manuel d’archéologie*” *J. Déchelette (1914)*, and this resulted in the view on oppida practically being preordained for the entire 20th century (*fig. 1*). Only today do we know that the view on this matter then was fundamentally influenced by coincidence (by chance Stradonice represents the most abundant oppidum), incorrect dating (finds from Bibracte, France, date to none other than the Augustan period), and the fact that there was no other type of settlement known then.

Hardly any oppidum research was published between the two World Wars, however the interpretation on them being towns and being significant – even the sole – economic centres during the Late La Tène period grew somewhat. These interpretations were partly based on excavations performed at oppida (i.e. Staré Hradisko, Třísov), which were however published only in preliminary reports, in which mainly extraordinary finds were. Even at this time no other settlements were known than oppida.

In the 1950s, long-term planned excavations started being conducted in then Czechoslovakia at the oppida at Hrazany and Třísov, to which the oppida at Závist and Staré Hradisko were added in

the 1960s. These excavations showed that fundamental differences exist between oppida, not only in terms of their area size, but also in the structure density, the intensity of craft activities, and the amount and quality of finds. Extensive rescue excavations also begun in the 1950s at Manching in Bavaria, which greatly influenced the view of oppida in Central Europe. The amount and quality of finds, mainly their rapid publishing in a series of monographic works entitled “Ausgrabungen in Manching” lead to the enforcing of the view of the oppidum as being a kind of regular town. Only later was it discovered that this settlement was fortified only for a relatively short time before its demise; thus making this a unique phenomenon in Central Europe.

The research into unfortified settlements increased in the 1960s and these brought about findings that also some craft activities of a larger scale were conducted at these settlements, including during the existence of oppida. In the 1970s, a Celtic rural settlement was for the first time excavated in its full extension in Radovesice in northern Bohemia. Over and above evidence of various non-agrarian manufacturing activities, these excavations showed that the settlement participated in local and supra-regional trade. Thus the notion that the concentration of all craft manufacture and trade took place only at oppida began to weaken. Even the smallest settlement unit was investigated – i.e. the farmstead, where at the most about 20 people dwelled. Even here imported goods and traces of a smithery were found.

In the 1980s, parts of an extensive settlement (40–60 ha) were investigated below today’s town of Lovosice, yielding traces of intensive industrial activities of a supra-regional level, mainly pottery produced on a wheel, and rotating millstones. These products were exported to a large part of Bohemia and neighbouring Moravia, which is evidence also of extensive and well-organised trade. This is furthermore supported by the large amount of imports not only from various regions in Bohemia, but also from distant Celtic and Germanic areas. The settlement is unfortified, is located in lowlands and its beginnings can be dated to the 4th century BC. It gradually grew in size, and production and trade gained in intensity. From the 2nd half of the 3rd century BC, the site was a significant craft-related trade centre which functioned until the end of the La Tène period. From the establishment of oppida, it was in contact with these, and its economic potential compared well to say the least. For the settlement at Lovosice we use the term *VDC – výrobní a distribuční centrum* (production and distribution centre). At the same time, similar centres were discovered (and published) in Central Europe and Gaul, i.e. Aulnat, Bad Nauheim, Basel-Gasfabrik, Berching-Pollanten, Breisach-Hochstetten, Levroux Les Arènes or Yverdon-les-Bains. It emerged that these centres represent a fixed part of the La Tène settlement structure in the entire territory of the La Tène culture.

Information was made public at the beginning of the 21st century on extraordinary settlements in Němčice nad Hanou and in Roseldorf, Austria, where the frequency and quality of finds even exceeds those of the above-mentioned centres (*tab. 1*). These two richest centres were labelled as *NRC – centrum typu Němčice–Roseldorf* (centres of Němčice–Roseldorf type). Also Manching was such a type of centre for most of its existence. Only as a result of it being fortified in the last phases of its existence did archaeologists classify this into their oppidum category. Yet this settlement and even local craft manufacture had reached its peak even before the fortification. It is apparent that Manching experienced stagnation, and ensuing gradual decline, after the fortification walls were built. With the absence of fortifications and a location in lowlands, the said centres differ to the majority of the Central European oppida which were, on the contrary, built on hilltops. Depending on the position in the terrain, two groups of settlements were built, which are compared as follows:

Lowland oppida and centres of Němčice–Roseldorf type (fig. 13)

- lie in densely settled and fertile lowlands and feature a proper agricultural background
- grounds are known to have been settled on in past and future periods and are settled on to date
- these are located along long-distance routes, often at their crossroads, on the banks of waterways and thus these can be utilised and controlled
- they are large in size (dozens of hectares), are densely populated and show signs of a high concentration of manufacture and trade activities
- they feature an organised and structured (“town-like”) development

- distinct fortification is either lacking entirely or is built only towards the end of their existence
- their development is gradual, from small settlements to major and large central settlements
- they are significantly older than upland oppida, their origins go back deep into the 3rd century BC and already in the second half of the 3rd century BC they functioned as important central settlements

Upland oppida (fig. 14)

- these are built on hilltops on the outskirts of settled on regions, or completely separate from these regions, and they lack a suitable agricultural background
- they often lie away from natural roadways, or lie in areas where they cannot control the routes directly
- the grounds of these oppida were usually unused before being settled on and remain unsettled on after their demise
- extensive and dense settlement cannot be proven at most, and neither can an extraordinary concentration of economic activities be proven
- in certain parts of some of these oppida the building was organised and structured and all of these feature open wide spaces
- all were well fortified
- construction is always the result of a well devised and organised one-off project
- all of these were established after 150 BC.

The article expresses the opinion that low-lying oppida and unfortified centres represent the peak of the urbanisation process in Central Europe's prehistoric period. In the La Tène period, *VDC* and *NRC* represent the initial form of settlement in the La Tène period, which we today label as being towns. On keeping with the principles of geography and sociology, the author points to the fact that urbanisation is a process which results in the concentration of residents and non-agricultural manufacture at some settlements. The actual appearance of towns, or the method of walling-in or fortification, is not a decisive factor. The establishment of *VDC* or *NRC* is based on the internal needs of the La Tène society. The author does not share the wide-spread opinion that the oldest towns north of the Alps are (upland) oppida, whose knowledge was brought to Central Europe by Celts (Boii) pushed out by Romans in northern Italy. The author sees upland oppida primarily as fortresses that had a mainly strategic and symbolic role. In principle, they are built in places which are not suitable for the building of towns. For this reason these spaces are empty and abandoned since the demise of the La Tène culture until today.

The author concludes with the following opinions:

It is clear that the establishment of oppida in itself does not present an urbanisation process; instead it is a mere part thereof where, in the case of upland oppida, it leads to a dead end.

It is clear that recognising the importance of La Tène oppida and unfortified centres in the urbanisation process allows us merely to place their grounds and the entire La Tène settlement structure into the wider context of the preceding and ensuing development.

It is clear that urbanisation can, and must be, studied on various regional and chronological levels, where the change in scale itself can bring about specific focussing on and will require specific methods for monitoring this process or even the need to understand it in another way, which may lead to various conclusions.

It is clear that we cannot find the causes for the rise and fall of oppida based exclusively on the oppida themselves. The history of research on this is a convincing fact thereof.

It is clear that the submitted view is greatly generalised, thus simplified. In fact, the development process was much more complicated and differed at various points in time, and in individual regions. If, however, we wish to change the current universal view of oppida as towns, this can best be done with the creation of another universal model thereof. This must however be elaborated on further.

It is unclear whether it is correct to use the term "town" for the La Tène period. The number of definitions of this term in itself shows that they merely reflect the opinions of modern researchers

studying this phenomenon. These are artificial constructions and their relation to reality then is usually very loose. It is therefore not clear whether the ongoing search for the definition of a “town” in the La Tène period on the basis of ancient, medieval or modern analogies or the creation of auxiliary terms (i.e. “proto-town”) would lead to a significant shift forward in our knowledge on urbanisation then.

It is likewise not clear whether it is correct to use the terms “oppidal culture”, “oppida civilisations”, etc. when all their distinct manifestations arose and developed before the establishment of oppida themselves and existed outside of their grounds during their existence – structured development, en-masse craft manufacture, trade, coin minting, etc.

It is also not known whether the development of oppida themselves can be regarded as a peak in the process of urbanisation, or rather as a manifestation of a crisis and the beginning of the de-urbanisation of La Tène settlement structures and society.

From a more general perspective, it is the share of activities and the population which concentrated in central settlements in individual periods that is evidently important for the evaluation of the urbanisation process, and not whether their appearance corresponds to ancient or medieval settlements which we regard as towns today.

It is furthermore unclear as to how to determine the share of population and manufacture concentrated in centres.

English by *Zuzana Maritz*